Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 1
Temmuz/July 2008, 91-136

EL-EŞREF BARSBAY DÖNEMİNDE MEMLÛK DEVLETİ'NDE SALGIN HASTALIKLAR VE İKTİSADÎ BUHRANLAR (1422–1438)

İlyas Gökhan*

Özet

Bu çalışma, Memlûk sultanlarından Barsbay döneminde (1422–1438) meydana gelen iktisadî buhran ve veba salgınları hakkındadır. Bu dönemde devlet siyasî bakımdan güçlü olmasına rağmen iktisadî açıdan zayıftı. Bu zayıflığın sebepleri idarecilerin yanlış politikalar takip etmelerinin yanında bu süreçte ortaya çıkan kıtlıklardır. İdareciler, iktisadî olaylara müdahale edip, tekelciliğe başvurmuşlardır. Bu durum, ülkenin hem iç hem de dış ticaretini kötü şekilde etkilemiştir. Bazı yıllar Nil'in akışının düşük olması ekonomiyi kötü etkiledi. Buna ilaveten Mısır parası istikrarsızdı. İnsanlar fiyatların yüksekliğinden ve enflasyondan sıkıntı çektiler.

Anahtar Kelimeler: *Memlûk Devleti, Sultan Barsbay, kuraklık, pahalılık, veba salgınları.*

Abstract

Plagues and Economic Crisis during the Reign of Esref Barsbay in State of Memluk (1422–1438)

This work is related to plagues and economic crisis took place during the reign of Barsbay one sultans of Memluk State (1422–1438). In this period, although the state was politically strong, it was economically poor. The reasons for economic weakness were the wrong policies which are followed by he rulers and droughts that occurred in this period. The rulers internevened in economic affairs, and established monopolies on many economic activities. This case affected both the domestic and the foreign trade badly. Being low of Nile's flow had bad effects on the economy in some years. In addition, Egypt's money was not stable. The people were suffering from high prices and inflation. Furthermore, in this period people suffered from many plagues.

Key Words: *Memluk State, Sultan Barsbay, drought, inflation, plagues.*

---

* K. Maraş Sütçüimam Üniversitesi, Yrd. Doç. Dr., Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Burcî Memlûklardan olan Barsbay, sultan Tatar'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed'i tahtan indirerek 1422'de saltanatı ele geçirdi. On altı yıl Memlûk devletini idare eden Barsbay dış politikada etkin bir siyaset izleyerek ülkesinin gücünü artırmayı başardı. Hıristiyan korsanların sığındığı ve üs edindiği Kıbrıs adası üzerine üç deniz seferi düzenleyerek burayı Memlûklara tabî hale getirdi. Barsbay Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Karakoyunlu Türkmen devleti ile iyi ilişkiler kurarken, bölgedeki diğer bir Türkmen devleti olan Akkoyunlular üzerine sefer düzenleyerek Diyarbakır'ı kuşatmış ve onları barış yapmaya zorlamıştı. Barsbay bu sırada zamanın en güçlü devleti Timurlular'ın sultanı Şahruh ile de karşı karşıya gelmekten çekinmemiştir. Barsbay dış siyasette kısmen başarılı olmakla birlikte, iç siyasette aynı muvaffakiyeti gösteremedi. Memlûk devletinde onun döneminde uygulanan yanlış iktisadî politikalar halkın durumunun kötüleşmesine neden oldu.[1]

Sultan Barsbay döneminde iç karışıklar ve savaşların yanı sıra Mısır tarihinde sürekli görülen salgın hastalıklar ve kıtlıklar da iktisadî sıkıntıların yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde ortaya çıkan iki büyük veba salgını Mısır ve Suriye halkı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Mısır'da görülen tabiî afetlerin yanı sıra çeşitli sebeplerden ortaya çıkan kıtlık, pahalılık ve iktisadî düzensizlikler toplumun hayatını güçleştiren etkenlerdi. Bu dönemde görülen salgın hastalık ve kıtlıkları birlikte inceleyerek bunların doğurduğu iktisadî sıkıntıları ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmanın konusu; Barsbay döneminin tam bir malî tarihi değil, yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi toplumun karşılaştığı iktisadî sıkıntılar ve salgın hastalıklardır. Bu olayları ortaya koyarken toplumun aile ve gündelik hayatını, çarşı pazar durumunun nasıl sürdüğünü de incelemeye çalışacağız. Bunların yanında Memlûklar döneminde salgın hastalıklara nasıl bakıldığı, uygulanan tedavi yöntemleri ve alınan önlemlerin neler olduğu da görülecektir. Barsbay döneminde görülen kıtlık ve pahalılıkların sebepleri, fiyatların nasıl seyrettiği, halkın sıkıntılarının giderilmesi için alınan önlemler, tedavülde olan paralar ve bunların değerleri de ortaya konacaktır.

Barsbay döneminin iktisadî buhran ve salgın hastalıkları açıklığa kavuşturmaya çalışılırken, diğer dönemlere göre kaynaklar bakımından şanslı olduğumuzu söylemek gerekir. Çünkü Barsbay dönemi Memlûk tarihçiliğinin zirvede olduğu bir devirdir.[2] Bu devrin dört ünlü müellifi el-Makrîzî, el-Aynî, İbn Hacer ve İbn Tagribirdî dönemin cereyan eden olaylarına şahit oldular. Bu tarihçiler yaşadıklarını, gördüklerini ve duyduklarını kaleme alan eserler vücuda

[1] Tekindağ 1971, 26–27; Kopraman 1987, VI, 517; Clot 2005, 110–120.
[2] Memlûk Tarihçiliği konusunda bkz. Kortantamer 1983, I, 31–35; Kortantamer 1994, IX, 69–87.

getirdiler.[3] Bu müelliflerden bilhassa el-Makrîzî ve el-Aynî devrin olaylarını yazarken Kahire'de tahıl ve diğer yiyecek maddelerinin fiyatlarını da ayrıntı ile eserlerine kaydetmişlerdir. Bunun sebebi her ikisinin de çarşı, pazar, ölçü, tartı ve fiyatların belirlenmesinden sorumlu muhtesiplik[4] görevine birkaç defa atanmış olmalarıdır. Böylece iki müellif de olayların içinde bizzat yaşamış ve yer almışlardır.[5] Hatta muhtesiplik görevi için çok uzun süreli çekişme içine dahi girmişlerdi. el-Makrîzî önceki sultanlar döneminde bu görevi yaparken, el-Aynî hem önceki sultanlar hem de Barsbay devrinde muhtesiplik makamına birkaç kez atanmıştı. Ayrıca el-Makrîzî ve İbn Hacer'in diğer iki müelliften öne çıkan farklı yönlerini de belirtmekte fayda var. Çünkü el-Makrîzî "*Eskiçağlardan 1406 yılına*" kadar Mısır'da görülen kıtlıklar ve veba ile ilgili özel bir çalışma yaparken[6]; İbn Hacer, İslâmiyet'in vebaya bakışını hadislerle açıklamaya çalışmış ve bütün İslâm ülkelerinde yaşanan vebalarla ilgili özet bilgiler vermiştir.[7]

Barsbay döneminin Memlûk tarihçileri siyasî, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili birçok konuya değinmişlerdir. Biz onların eserlerinden bilhassa konumuzla ilgili sultanın aldığı kararları, üst düzeydeki tayinler ve azilleri,

---

[3] Barsbay döneminin siyasi, sosyal, iktisadî, kültür ve medeniyet tarihi üzerine çalışmalar yapacakların şanslı olduğunu söylememiz mümkündür. Bunun nedeni onun zamanında hem Memlûk Devleti'nin, hem de İslâm tarihinin dört ünlü müellifinin yaşamasıdır. Bu müellifler gördükleri, şahit oldukları, duydukları ve yaşadıkları olayları kaleme alarak eserler meydana getirmişlerdir. Ayrıca onlar devletin yüksek mevkilerinde görev yaptıklarından sultana ve yönetime yakın olmuşlardır. Memlûk ülkesinde olup biten hadiseler onların etrafında cereyan etmiştir. Bu müelliflerden el-Makrîzî ve el-Aynî konumuzla yakından ilgili muhtesip görevinde bulunmuşlar, birbirlerine halef selef olmuşlardır. Onlar muhtesip görevi gereği çarşı pazarın denetlenmesi, fiyatların belirlenmesi, paranın değeri, kıtlık ve pahalılıklarda alınan önlemlerden sorumluydular. Hatta el-Makrîzî kıtlık, açlık ve pahalılık ile para konusunda da özel eserler kaleme almıştır. el-Aynî ise birkaç defa muhtesip görevi yanında Hanefî mezhebi kadılığında da bulunmuştur. O ayrıca Sultan Barsbay'a Arapça'dan Türkçe'ye tarih çevirmenliği de yapmaktaydı. İbn Hacer'e gelince dönemin din âlimlerinden biri olması yanında uzun yıllar Şafii mezhebi kadılığında bulunmuş ve tarih ilmiyle ilgilenmiştir. O genel tarih ve vefayat türü eserlerinden başka veba hakkında kıymetli bir kitap yazmıştır. Dördüncü müellif İbn Tagribirdî de ileri gelen bir Memlûk ümerasının oğluydu. Babasını çocuk yaşta kaybetmiş, yakınları vasıtasıyla elit bir sınıfın içinde yaşamıştır. Bu yüzden birçok hadiseye şahit olmuştur. Ayrıca o kendisinden büyük olan üç tarihçiden bilhassa da hocaları olarak kabul ettiği el-Makrîzî ve el-Aynî'den oldukça fazla yararlanmıştır. Bu makalede Sultan Barsbay döneminde yaşayan bu dört müellifin eserlerinden fazlaca yararlanılmıştır.

[4] **Muhtesip:** Hisbe teşkilatının başında bulunan kişiye denir. Hisbe ise İslam'ın yayılışından XX. asrın ilk devirlerine kadar hemen hemen bütün İslam devletlerinde bazı farklarla birlikte uygulanan bugünkü belediye hizmetlerine benzeyen bir müessesedir. Bk. Kavakçı 1973, XV.

[5] Kopraman 1981, 169.

[6] el-Makrîzî 1940.

[7] İbn Hacer 1411(H.).

tarım mahsullerini, fiyat artış veya yükselişlerini, enflasyon, Nil'in yükselme veya alçalması, afetler, salgın hastalıklar, para ve paranın ayarı gibi mevzuları takip edebiliyoruz.[8]

Veba ve Kıtlıkların Genel Sebepleri

Tıbbî olarak veba hastalığının ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını açıklamanın faydası olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Mısır'da görülen kıtlıkların da sebeplerini açıklamak gerekir. Salgın hastalıkların en önemlilerinden biri olan Arapça veba veya tâûn; batı dillerinde peste, pestis, plague ve black death (kara ölüm); Türkçe de ise "kıran" olarak bilinir.[9] Vebanın bubon (hıyarcıklı), akciğer ve veba septisemi gibi türleri vardır.[10] İnsanlarda görülenlerinin yanında domuz, kuş, sığır, at ve katır vebası gibi hayvanlarda da görülen çeşitleri vardır.[11] Kötü hijyenik şartlar, gemi yolculukları, ticaret kervanları, istilalar, fareler, pireler, beslenme yetersizlikleri, sefalet, göç, gıdasızlıklar vebanın ortaya çıkması ve yayılmasına neden olan başlıca etkenlerdi.[12]

Mısır'da zirai hayat Nil'in[13] suyunun taşma durumuna bağlıydı. Her yıl nehrin suyu Haziran aylarında yükselmeye başlayarak Eylül ayına kadar Aşağı Mısır'da bulunan Delta denilen bölgedeki arazileri kaplardı. Eylül-Ekim aylarında nehrin su seviyesinin düşmesi ile arazilerdeki su geri çekilir ve ekim yapılacak seviyeye gelen toprak işlenirdi. Kış aylarında da toprak yağmur suyu ile beslendiği için ekinler büyür ve baharda hasat yapılırdı. Nil bir yıl taşmadığı zaman iki yıl kıtlık olurdu. Birinci yıl, Nil taşma seviyesine yükselmeyince, halk ve satıcılar ellerinde bulunan tahıl ve diğer gıda maddelerini kıtlık olur korkusuyla saklarlardı. İkinci yıl, kuraklıktan dolayı hasat yapılamadığından kıtlık olurdu. Mısır'da yaşayan toplumlar çok eski devirlerden beri hayatları için öneminden dolayı Nil'in yükselmesini gözlemek için mikyaslar (Nilometre) yapmışlardı. Bu mikyaslarla su seviyesini ölçerek taşma zamanını hesap edebiliyorlardı. Nehrin suyu Kahire mikyasında 16 zirâya[14] ulaşınca haliç adı

---

[8] Kortantamer 1994, IX, 70–71.

[9] Tıbbî bakımdan veba ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Onul 1983, 379; Onul 1953, 563–574; Tuncer 1983, 451; Kasımoğlu 1979, 141; "Veba" 1969, XII, 551; Arık 1990–1991, 27; Panzac 1997, 16; el-Bilî 1986, 25; Dols 1977, 315–319.

[10] Onul 1983, 380–381; Onul 1953, 568– 570; "Veba " 1969, 551.

[11] "Veba" 1990, 553; "Veba" 1986, 121; "Veba" 1969, 551; Menemenli 1984, XXXIII, 272.

[12] Onul 1953, 566–567.

[13] Memlûklar Döneminde Nil Nehrinin toplum hayatı üzerindeki etkileri konusunda şu eserden faydalanılabilir; Kasım 1978.

[14] **Zirâ:** Bir uzunluk ölçü birimi olan zirânın ölçüsü değişmekle birlikte Nil'in suyunun ölçüldüğü Kahire'deki Ravza adasındaki mikyasta 54,04 cm. Bk. Hınz 1990, 67–76.

verilen nehrin kanalları açılarak araziye suyun dağılması sağlanıyordu.[15] Ancak su seviyesi 18 zirâyı geçerse bu Mısırlılar için bir felaket olarak kabul ediliyordu.[16] Çünkü bütün arazi suyla kaplanarak göle dönüşüyor ve bu durum ekinlere, meyvelere ve sebzelere zarar veriyordu. Hatta uzun zaman arazi de kalan su birikintileri çeşitli salgın hastalıklara bilhassa da vebaya neden olmaktaydı. Nil'in yüksekliği 20 zirânın üzerine çıkarsa da bu Mısır'ın helak olması demekti.[17] Bu nedenle Nil'in suyunun belli bir seviyede bulunması gerekiyordu. Onun yüksekliği de düşüklüğü de zararlıydı. Nil'in su seviyesinin yükselmemesi Mısır'da meydana gelen kıtlık, açlık ve pahalılıkların en önemli sebeplerinden biriydi. Nil nehri Mısırlıların her şeyi demekti; çünkü onların ekonomik, sosyal, psikolojik hatta siyasi hayatları üzerinde etkiye sahipti.[18] Nitekim bu araştırmamızda Nil'in su seviyesinin alçalıp yükselme durumuna göre çarşı pazarda gıda maddelerinin fiyatlarının nasıl değiştiğini de görmemiz mümkün olacaktır.

Barsbay Dönemine Kadar Mısır ve Suriye'de Görülen Veba ve Kıtlıklar

Tarih boyunca dünyanın hemen hemen her tarafında, birçok salgın hastalıklar görülmüş, devletlerin ve medeniyetlerin yıkılmasına ve yok olmasına yol açmıştır. Salgın hastalıklar dünya nüfusunun artmasını engellemiş, askerlere bulaşması neticesinde orduların kırılmasına neden olarak siyasi sonuçlar doğurmuştur.[19] Bu salgınların görüldüğü önemli merkezlerin başında da Mısır ve Suriye gelmektedir. Bu bölgeler, vebanın odak merkezi olarak bilinmektedir.[20] Odak merkezi, vebanın ortaya çıktığı, daima hastalık mikrobunun bulunduğu yer olarak kabul edilmektedir.[21]

Mısır'da ilk ciddi veba salgını M.S. 542'de meydana gelmiştir. Justinien Vebası olarak bilinen bu salgın, Etiyopya'da başlayıp, Nil nehri yoluyla Mısır'a bulaşmıştır[22]. İslâmî dönemde Mısır'da görülen veba ve kıtlıkların kronolojisini, el-Makrizî, yazdığı bir eserinde anlatır.[23] İbn Hacer el-Askalânî[24], Suyutî[25] ve

[15] Kalkaşandî 1987, III, 322; el-Makrîzî (Trhsz), I, 58.
[16] Kalkaşandî, 1987, III, 229.
[17] Suyutî H.1321, 206.
[18] Âşûr 1992, 218, Kasım 1978, 27.
[19] Dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen salgın hastalıklarla ilgili bk. Özdemir 2005.
[20] Onul 1953, 562.
[21] Panzac 1997, 39–65. Yazar bu eserinde vebanın daimi ve geçici merkezlerinden bahsederken Mısır'ı geçici odaklardan görür ancak Suriye'nin böyle bir özelliğe sahip olmadığını söyler.
[22] Dols 1977, 14; Onul 1953, 565; Arık 1990-1991, 36–38.
[23] el-Makrîzî 1940, 7–11.
[24] İbn Hacer 1411, 361–370.
[25] Suyutî 1321, II, 164 -200.

Zekeriya el-Ensarî[26] gibi müellifler de gerek Mısır'da gerekse diğer İslâm ülkelerinde ortaya çıkan veba ve kıtlıklar hakkında eserlerinde geniş bilgiler verirler. İslâmî dönemde ilk veba salgını Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 638–639 yıllarında Suriye'de görülmüş ve Amvas vebası denilen bu salgında 25000 ile 30000 arasında insan hayatını kaybetmiştir.[27] Bu dönemde Mısır'da ilk kıtlık ve veba[28] salgını 685–686 yıllarında birlikte görülmüştür. Nil'in düzensiz akışı kıtlık ve açlığa neden olmuş ve arkasından da salgın hastalık ortaya çıkmıştır.[29] Mısır'da ikinci önemli veba 688–689 yıllarında olmuş ve insanları bir sel gibi silip süpürdüğü için el-Carif adı verilmiştir.[30] 716–717 yıllarında Irak ve Suriye'de etkili olan ve el-Eşrâf olarak isimlendirilen bir diğer salgın görülürken; muhtelif defalar kıtlık ve salgınlar devam etmiştir.[31] Ihşidîler zamanında (935–969) çıkan birçok veba salgını ve kıtlıklardan, halk ve ordu büsbütün telef olduğu için, Mısır'ı işgale gelen Fatımî ordusu karşında aciz kalınmış ve Ihşidîler devleti yıkılmıştır.[32]

Fatımî ve Eyyûbîler dönemlerinde Mısır'da kıtlık ve veba salgınları devam etmiştir: Fatımî halifesi Mustansır Billâh zamanında (1036–1094), 1064 yılında olan kıtlık Mısır'da çok etkili olmuş ve kıtlığın arkasından başlayan veba salgınında birçok insan hayatını kaybetmiştir.[33] Eyyûbîler döneminde (1171–1250),[34] 1198 ve 1202 yılları arasında el-Melikü'l-Aziz (1198) ve el-Melikü'l-Âdil (1199–1218) zamanlarında Nil'in taşmaması ile başlayan kıtlıktan ve arkasından gelen veba salgınından binlerce insan ölmüştür.[35]

Bahrî Memlûklar döneminde (1250–1382) birçok salgın hastalık ve kıtlık devam eder.[36] Bunlardan ilki Baybars döneminde (1260–1277) 1258–59'da

---

[26] Halen neşri yapılmayan bu müellifin eseri Mısır Milli Kütüphanesindedir. el-Ensarî, No:20732 B.

[27] el-Belazuri 1987, 119; İbn Kesîr 1995, VII, 129–158; İbn Hacer 1411(H.), 361–62; el -Ensarî, varak:12a

[28] İslâm fethinden başlayarak Eyyubiler devletinin kuruluşuna kadar Mısır'da vukua gelen veba salgınları ve kıtlıklarla ilgili bir araştırma için bk. el-Bilî 1986.

[29] el-Makrîzî 1940, 11; İbn Hacer 1411(H.), 362; Suyutî 1321(H.), II, 165; el–Ensarî, varak 12a; Ganim 1976, 21–22.

[30] İbn Hacer 1411(H.), 361–362; el–Ensarî, varak 12a; Dols 1977, 25.

[31] İbn Hacer 1411(H.), 362–363; el–Ensarî, varak 12b; Ganim 1976, 22–23; Dols 1977, 26.

[32] Bu kıtlıkla ilgili bilgi için bk. el-Makrîzî 1940, 11–14; Kâşif 1950, 346; Ganim 1976, 23-24.

[33] İbnü'l-Esîr 1991, X, 65–68; İbn Hacer 1411(H.), 365, 371–378; el-Makrîzî 1940, 24–27, Suyutî 1321(H.), II, 171–72; Ganim 1976, 25–26.

[34] Eyyûbîler dönemindeki kıtlık ve veba salgınları ile ilgili olarak hazırlanan doktora tezi bk. Gökhan 1998, 110–140.

[35] İbnü'l-Esîr 1987, XII, 425, 431–440; el-Makrîzî 1940, 27–30; İbn Hacer 1411(H.), 368.

[36] Memlûklar Dönemindeki veba salgınları ve kıtlıklar ile ilgili genel vakayinamelerden başka şu kaynaklara bakılabilir: el-Makrîzî 1940; İbn Hacer 1411(H.); Suyutî 1321, II; el-Ensarî. Tetkik eserlerden ise şunlara bakılabilir: Dols 1977; Ganim 1976; Kasım 1978, 53–77.

Suriye'de çıkan vebadır.[37] Ketboğa döneminde (1294–1296) ise kuraklık ve Nil'in taşmaması neticesinde çıkan kıtlık ve vebadan, Kahire'de binlerce insan ölmüştür.[38] Moğolların istila hareketinin salgın hastalıkların artmasına neden olduğu ileri sürülür. Onların Çin'i işgalleri sonrası bu ülkede görülen nüfus kaybının nedeni sadece savaşlar ve katliamlarla değil salgın hastalıklardan kaynaklandığı da belirtilir.[39] Moğol istilası sonrası başlayan "kara veba" salgını ise Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını kapsayarak milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1332'de Moğolistan'da başlayan bu salgın hastalık, Rusya'ya sıçrayıp Balkanlar, Avrupa ve Anadolu'ya bulaşmıştır. Anadolu'da bu salgından Antakya, Tarsus, Kayseri ve Sis (Kozan) gibi şehirlerde birçok insan ölmüştür. Suriye, Filistin, Kıbrıs ve bütün Akdeniz adalarını da kapsayan "kara veba" salgını Mısır'a sıçrayıp Kahire'de 900 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.[40]

Burcî Memlûk sultanı Berkuk (1382–1399) ve oğlu Ferec (1399–1412) dönemlerindeki iktisadî buhran ve salgın hastalıkların sebepleri arasında beşeri faktörleri de saymak gerekir. Burcî ve Bahrî Memlûk ümerası arasındaki kavgalar, Timur'un Suriye'yi istilası gibi olaylar felaketleri körüklemiştir. Bu felaketlerden binlerce insan hayatını kaybetmiştir. [41] Bu iki sultan döneminde yaşanan buhranlardan Mısırın iktisadî ve sosyal yapısı sarsılmıştır. Dönemin müelliflerinden el-Makrîzî bu felaketlerden, Mısır halkının yarısının hayatını kaybettiğini yazar.[42] Ferec'ten sonra sultan olan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî döneminde (1413–1421) veba salgınları ve kıtlıklar yaşanmaya devam etmiştir.[43] 1413–1416 ve 1419-1420 yılları arasındaki veba salgınlarından birçok insan ölmüştür. Sultan eş-Şeyh Mahmudî dönemi, hem iç isyanların hem de salgın hastalık ve iktisadî bunalımların had safhaya vardığı bir devir olmuştur.[44]

el-Eşref Barsbay Dönemi (1422–1438) İktisadî Buhran ve Veba Salgınları

Barsbay'ın tahtta çıkmasından bir süre sonra Memlûk devletinin Suriye'deki topraklarında bir salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Bu salgın

---

[37] Dols 1977, 34.
[38] el-Makrîzî 1940, 32–39.
[39] Neill 1977, 150–163.
[40] Kara veba salgını için bk. Dols 1977, 35–67; Neill 1977, 159–168; Flinn 1987, 25–30; Lopez vd. 1978, 97-106.
[41] Ganim 1976, 48–54.
[42] el-Makrîzî 1940, 41–43; Ganim 1976, 51–75.
[43] Şeyh Mahmut döneminin siyasî ve iktisadî durumu ile ilgili iki önemli çalışmayı zikretmekte fayda vardır. Bunlar: Kopraman 1981; Kopraman 1989 eserleridir.
[44] Ganim 1976, 75–90; Kopraman 1981, 166–167.

Suriye'den sonra Mısır ve Hicaz yarımadasına da yayılmış ve aşağı yukarı üç yıl sürmüştür. Kaynaklar salgının H. 825 Cemaziyülevvel'inin 14'ünde (M 6 Mayıs 1422) başladığını ve Suriye'de Hıms, Halep ve Hama'ya yayıldığını kaydetmektedirler.[45] Hastalığın daha çok Suriye'nin kuzey bölgelerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Suriye'de bu salgın hastalık görülürken aynı sırada Irak'ta da şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Bu kıtlığın sebebi kuraklıktan daha ziyade siyasi sebeplerdir. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza arasındaki savaştan dolayı Irak arazisinde ekim yapılamamış ve bunun neticesinde kıtlık olmuştu. Bu yüzden de Irak'tan kaçan birçok insan Suriye'ye göç etmiştir.[46] Kaynaklarda açıkça ifade edilmemekle birlikte kuvvetle muhtemeldir ki, Suriye'de ortaya çıkan veba salgını Irak'tan Suriye'ye gelen insanlar tarafından bulaştırılmıştır. H.825 Zilhicce'sinde (M.1422 Kasım-Aralık) Mısır'ın Kahire ve Aşağı Mısır (Vechü'l-Bahrî)[47] bölgelerinde kısmen salgın hastalıklar görülmekle birlikte H.826'da (M.1423) Suriye şehirlerini şiddetli bir salgın hastalık kasıp kavuracaktır[48].

Suriye'deki veba salgını, H.826 Rebiülevvel'inde (M.1423 Şubat-Mart) Dımaşk'a sirayet etmiş ve Rebiülahir'de (Mart-Nisan) şiddetlenmiştir. Cemaziyelahîr'de (Mayıs-Haziran) Dımaşk'ta şiddetini artıran salgın daha sonra Gazze'ye yayılmıştır. [49] Recep ayında (Haziran-Temmuz) bu salgından Dımaşk ve köyleri ile Filistin bölgesinde birçok ölümler olmuştu. Dımaşk'da ölenler 15 bin kişiye ulaşırken, Suriye ve Filistin genelinde vebadan ölenlerin divanü'l-mevarise [50] kayıtlarında isimleri bildirilenlerin sayısı ise 80 bindi. Gazze'de her gün vebadan yüzden fazla insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Genellikle bütün salgınlarda olduğu gibi bunda da öncelikle zayıflar etkilenmiş; çocuklar, kadınlar ve hizmetkârlardan ölenler çoğalmıştır. Gazze'de veba öyle etkili olmuştu ki adeta evler insansız hale gelecek kadar boşalmıştı. Suriye'de görülen bu veba salgını, daha sonra Filistin'de el-Halil'e de yayıldı. Bu arada vebanın Dimyat'a bulaştığına dair haberler Mısır'a ulaşacaktır. Suriye'de etkili olan hastalıktan ne kadar insan öldüğü konusunda kaynaklar tutarsız bilgiler

---

[45] el-Makrîzî 1973, IV/I, 611; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 84.
[46] el-Makrîzî 1973, IV/I, 611.
[47] **Vechü'l-Bahrî**: Mısır'ın Akdeniz'e doğru uzanan kuzey kısmı yani Delta bölgesi.
[48] el-Makrîzî 1973, IV/II, 625.
[49] el-Makrîzî 1973, IV/II, 633.
[50] **Divanü'l-mevaris:** Ölenlerden kalan malların veya varissiz olarak ölenlerin mallarının kaydedildiği sicillerdir. Aynı zamanda Divanü'l-mevarisü'l-haşeriye adı da verilmektedir. Diğer bir divan ise yollarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılıp defnedildiğinin kaydının tutulduğu divanü't-tarha'dır. Bk. İbn Tagribirdî 1992, XIV, 173, dipnot 1; Said Abdulfettah Âşûr 1976, 478.

vermektedir. İbn Hacer bu sayıyı 50 bin olarak kaydetmektedir.[51] Dönemin bir diğer müellifi el-Aynî de vebanın Halep'te başladığını sonra Dımaşk, Hama ve Filistin'in Remle, Gazze ve Kudüs şehirlerine yayıldığını kaydetmektedir. el-Aynî, muasırları ile aynı bilgileri tekrar ederken Mısır şehirlerine vebanın yayılıp yayılmadığından bahsetmemektedir. el-Aynî, bu veba salgını hakkında yazdıklarını, Suriye tarafından Kahire'ye gelen bir şahıstan aldığını belirtmekte ve ilginç bir bilgi olarak, 6000 evlenmemiş kızın salgında öldüğünü yazmaktadır. Veba salgını ona göre Ramazan ayında (Ağustos-Eylül) sona ermiştir.[52] Suriye'deki bu salgında, Dımaşk'ta ileri gelen Memlûk ümerasından bazıları da hayatlarını kaybetmişlerdir.[53]

Bu veba salgını H.827 Zilhicce'sinin ortasında (M.1424 Kasım'ın başları) Mekke'ye sıçramıştır. Başlangıçta her gün 40 kişinin ölümü ile başlayan bu salgından 3000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. Gerek veba salgınından ölenlerin çokluğu, gerekse insanların kaçması veya veba bulaşır korkusu ile toplu alanlara çıkmamaları nedeniyle Mekke'de cami ve mescitlerde namaz kılınamaz olmuştur. Veba, Rebiyülahir (Mart) ayı sonlarına kadar devam etmiştir.[54]

Mısır'da da H.827 Şaban'ında (M.1424 Haziran) ilk önce Dimyat şehrinde görülen veba salgını[55], H.828 Cemaziyelevvel'inin başlarında (M.1425 Nisan) yakınındaki Faraskur[56] şehrine bulaşmıştır.[57] Mısır'da salgın hastalık başlarken tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatları, normal bir seviyede devam ediyordu.[58]

Barsbay'ın idaresinin ilk yıllarında Mısır'da ciddi pahalılık ve kıtlık görülmemektedir. Ancak Nil'in suyunun düşüklüğü ya da aşırı taşması gibi durumlarda fiyatlarda oynamalar olmaktadır. Mesela H.825 Ramazan'ının 11'inde (M.29 Ağustos 1422) Nil nehri 19 zirâ ve altıparmağa çıkmıştı. Bu seviyede durmayarak 20,5 zirâya kadar yükseldi.[59] Nil'in normal taşma seviyesinden çok fazla olan bu yükseklik yüzünden arazi, suya boğulmuş ve çiftçilerin zararı artmıştır. Bilhassa susam, kavun ve karpuz gibi bitkilerin ekili olduğu arazilerde hasar fazlaydı. Tahıl fiyatları da hareketlenerek buğdayın

---

[51] el-Makrîzî 1973, IV/II, 639; İbn Hacer 1986, 12.
[52] el-Aynî, 542.
[53] Bunlardan bazıları H.826 Şaban'ında Şam naipliğine getirilen Emir Tinibeg Bıyık ve Emir Şahinü'l-Farisî Ümeraü'l-Mukaddem vesaire, Bk. el-Aynî, XIX, 548.
[54] el-Makrîzî 1973, IV/II, 663; İbn Hacer 1986, VIII, 42.
[55] el-Makrîzî 1973, IV/II, 667.
[56] Faraskur: Nil'in kolu üzerinde olup Dimyat ile Kahire arasında bir şehir.
[57] el-Makrîzî 1973, IV/II, 689.
[58] el-Aynî, XIX, 559.
[59] el-Makrîzî 1973, IV/I, 618, 625.

irdebbi[60] 150 dirhemü'l-fülûsa[61] (7,5 dirhemü'l-fidda eşrefiye),[62] arpa 85 dirheme (4,25 dirhemü'l-fidda eşrefiye), bakla (ful)[63] ise 80 dirheme (4 dirhemü'l-fidda eşrefiye) satılmaya başlamıştır. Susam arazilerinin zarar görmesi yüzünden susam yağı ve tahinin şimdiye kadar görülmemiş şekilde fiyatının arttığı ve bir rıtlın[64] 16 fülûsa satılması yanında bulunamaz hale geldiği de görülmektedir.[65]

Mısır'da H.826'da (M.1422–1423) insanlarda bazı hastalıklar görülmekle birlikte tahıl fiyatlarında ucuzluk vardı.[66] Bu sırada Mısır'da iktisadî istikrarsızlığa rağmen genelde ülkede bir bolluk yaşanıyordu. Kuraklıktan dolayı kıtlık yaşanan Hicaz'a, tahıl yardımı bile gönderilmişti. Kahire'de 5

---

[60] **İrdebb:** Bir hacim ölçüsü olup Mısır'da yaklaşık 180 litreye eşittir. Bk. Hınz 1990, 45.

[61] **Dirhemü'l-fülûs:** Bakır paraya verilen isim olup tekili felstir. İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Mısır'da bu paranın kullanımı Eyyûbî sultanı el-Melikü'l-Kâmil (1218–1238) döneminde 1228 'de Mısır'da darp edilmeye başlanmasından sonra yaygınlaşmıştır. Bu zamandan XIV. yüzyılın sonlarına kadar bakır paralar küçük metaların alınıp satılmasında kullanılmış olup zaman zaman halkın alışverişten kaçınması üzerine tedavülden kaldırılmıştır. Burci Memlûkların ilk sultanı Berkuk zamanında (1382–1399) fels Mısır'da yaygınlaşmış hatta en geçerli para haline gelmiştir. Sultan Ferec, Sultan Müeyyed eş-Şeyh ve Barsbay dönemlerinde bakır paraların kullanımı artmıştır. Bir fels, XV. yüzyıl başlarında 24 dirhem ağırlığında olup yaklaşık 76,46 gramdı. Sultan el-Müeyyed eş-Şeyh önemli bir para ıslahatı yapmış ve müeyyed dirhemleri adı verilen parayı bastırmıştır. Barsbay da Memlûk parası üzerinde önemli bir ıslahata girişerek eşrefiye dirhemleri darp ettirmiştir. Onun zamanında bir miskal (4, 25 gram) ağırlığındaki altın paranın 250 fülûs, bir Frenk dinarının 230, bir gümüş dirhemin ise 18 fülûs dirhem değerinde olduğunu görüyoruz. Bir dinar ise yaklaşık 12 gümüş dirhem değerindeydi. Bk. el-Makrîzî 1953, 389,391; Artuk 1995, XII, 309–310; Kopraman 1981, 160; Necidî 1993, 314.

[62] **Dirhemü'l-fidda:** Gümüş paraya verilen isimdir. Bütün İslâm ülkelerinde kullanılan dirhemlerin Bahri Memlûklar (1250–1382) döneminde 2/3'ü gümüş ve 1/3'ü ise bakırdı. Burci Memlûklar (1382–1517) de ise dirhemin ilk başlarda 2/3 nün bakır olduğu görülür. Buna dirhemü'n-nukra ismi verilirdi Ancak Barsbay'dan önce sultan olan el-Müeyyed eş-Şeyh, dirhem de önemli bir ıslahata girişerek saf gümüşten dirhemler bastırdı. Bu paralara Müeyyediye dirhemleri dendi. Bunlar aynı zamanda dirhemü'l-fidda şeklinde de telakki edilmekteydi. Barsbay zamanında da bu paranın kullanıldığını ve 1425 tarihinde dirhemü'l-eşrefiye adı verilen yeni bir gümüş paranın basıldığını görmekteyiz. 1422 yılında bir gümüş dirhemin 20 fülûs değerindeydi. Bk. el-Makrîzî 1953, 387–389, , el-Makrîzî 1973, IV/I, 620; Sahillioğlu 1994, IX, 371; Kopraman 1981, 160–161; en-Necidî 1993, 195.

[63] **Ful:** Mısır'da kahverengi baklaya verilen isimdir. Çok eski dönemlerden günümüze kadar Mısır halkının temel besin maddelerinden biri olan ful, adeta üç öğün yenen yemektir. Bilhassa fakir halk tabakasının ucuz olduğu için tercih ettiği ful, evlerde pişirildiği gibi sokak ve lokantalarda büyük kazanlarla pişirilerek müşterilere verildiği gibi poşet ve kaplara konarak da satılmaktadır.

[64] **Rıtl**; Ülkelere göre ağırlığı değişmekle birlikte Mısır'da bir rıtl 437,5, 450, 449,28, 492,6 gram gibi ağırlıktadır. Hınz 1990, 35–36.

[65] el-Makrîzî 1973, IV/I, 620

[66] el-Makrîzî 1973, IV/II, 628.

irdebb buğday bir dinara[67], bir ekmek yarım fülûsa kadar inmişti.[68] Bu sırada ülkenin aşağı kısmında ucuzluk varken yukarı kısmının Said bölgesinde sığırcık kuşlarının ekinleri yemesi neticesinde hasar büyük olmuş ve sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. el-Makrîzî, bu durumun ülke genelinde fiyatlarda bir hareketlenmeye neden olduğunu ve buğdayın bir irdebbinin 100 dirhemden 140'a, arpanınki ise 70'den 100'e ulaştığını belirtmektedir. Yeni mahsullerin çıkması ile fiyatlarda bir miktar düşme olmuştur.[69] el-Aynî de Mısır'da fiyatlardaki ucuzlamayı haber vermektedir.[70] H.826 Zilhicce'sinde (M.1423 Kasım-Aralık) fiyatlarda bir hareketlenme olurken, aynı zamanda Mısır'da insanlarda ateşli hastalıklar da artmıştı.[71]

Sultan Barsbay, kendisinden önceki sultanlardan farklı bir mizaca sahip biriydi. Ticarete büyük önem vererek Memlûk devletinin, Akdeniz, Suriye ve Kızıldeniz'deki ekonomik haklarını koruyacak girişimlerde bulundu. Ancak, ülkesinin menfaatlerini korumaya çalışırken, ülke içinde korumacı bir politika izleyerek, bazı malların alım ve satımını kendi tekeline aldı. Bu mallardan şeker ve karabiber en başta gelendi. Mısır'da üretilen şeker halkın en önemli geçim kaynaklarından biriydi. Şeker, ayrıca Mısır halkının bilhassa salgın hastalıklar sırasında ilaç olarak kullandığı bir madde idi. Sultanın şeker alım ve satımını kendi tekeline alması bu işten geçimini sağlayan çiftçi ve tüccarların zararına oldu. 1430 yıllarda Mısır'daki iç karışıklar, pahalılık ve salgın hastalık sultan ve adamlarının doğrudan ticaretle uğraşmalarına neden oldu. Kısa vadede karlı gibi görünen bu iş devletin zararına gelişti. Emirler ve sultan doğrudan ticarete müdahale ederek fiyatları belirlemeye kalkıştılar. Sultan ve adamları bu işte çok ileri giderek devletin ve halkın zarar etmesine neden oldular.[72] Barsbay'ın uyguladığı yanlış politikalardan biri de, Kıbrıs Hıristiyanları ve Franklarla Akdeniz hâkimiyeti yüzünden başlayan savaşlar nedeniyle, Mısır'ın İskenderiye ve Dimyat gibi şehirlerinde Hıristiyan tacirlerin mallarına el koymasıdır. Ülkenin malî işleri ile uğraşan görevlilerin itirazlarına rağmen tutumundan vazgeçmeyen sultan, bu tüccarların Mısır limanlarından uzaklaşmasına neden olmuştur. Neticede tüccarların gelmemesi nedeniyle Suriye ve Mısır şehirleri boşalmış ve ticaret durmuştu. [73]

---

[67] Bu sırada bir dinar 250 fülûs ve 12,5 gümüş dirheme eşitti. Bk. en-Necidî 1993, 314.
[68] el-Makrîzî 1973, IV/II, 630–631.
[69] el-Makrîzî 1973, IV/II, 635–637.
[70] el-Aynî, XIX, 540–541.
[71] el-Makrîzî 1973, IV/II, 648.
[72] Poole ve Litt 1914, 336; Lapidus 1967, 35–36; Clot 2005, 196-197.
[73] Holt 1999, 186; Tekindağ 1971, 27.

Hindistan ve Kızıldeniz arasında en önemli ticari madde baharattı. Eyyûbîler döneminden beri baharat, Kahire, Aden ve benzeri yerlerde kendilerine Kerîmî (Karimi) denilen tüccarların elinde idi.[74] Barsbay, karabiber ticaretini kontrol altına almakla; Hicaz bölgesinde nüfuzunu artırmayı hedefliyordu. Bunda Timur'un oğlu Şahruh Mirza'nın İslâm dünyasında liderlik peşinde olması ve Hicaz yarımadasında nüfuzunu güçlendirmek istemesinin de etkisi oldu. Yemen'de hâkimiyet süren Resuloğulları Devleti'nin Hindistan üzerinden Basra ve Kızıldeniz'e ulaşan baharat yolunu kontrol etmesi de başka bir sebepti. Hindistan ve Uzak Doğu'dan gelen biber, karabiber ve diğer ürünler, önceleri Aden limanına gelir ve buradan Hicaz, Suriye ve Kızıldeniz yoluyla Mısır'a doğru sevk edilirdi. Bu ticari etkinlikten Yemen, Hicaz, Suriye ve Mısır halkları büyük gelir elde ederlerdi. Sonra da bu mallar, Akdeniz limanlarına gelen Avrupalı tüccarlara satılırdı. Barsbay döneminde Yemen idarecileri, keyfi tutumları nedeniyle, Aden limanlarına gelen tüccarlar buralardan uzaklaştılar. Aden limanına alternatif Kızıldeniz'deki Cidde limanı önem kazandı. Mekke'ye sefer yaparak burada gücünü artıran Barsbay, Cidde limanının da kontrolünü sağladı. Buralara gümrük memurları tayin ederek Kızıldeniz ticaretini kontrol altına aldı.[75]

Barsbay, H.832'de (M.1428–29) kendinden önceki Memlûk sultanları ile yakın ilişkiler kuran Kerîmî tüccarlardan biri ile anlaşarak, karabiberi kendi tekeline aldı ve doğrudan ticarete girdi. Böylece Barsbay, karabiber fiyatlarını kendi belirlemeye kalkıştı. Sultanın bu uygulaması, karabiber satın alan ve bunu Avrupa limanlarına taşıyan Venedikli tüccarlarla kendini karşı karşıya getirdi. Daha önce bu tekeli elinde bulunduran Kerîmî tüccarları da ikinci plana düşünce durumlarını güçlendirmek için, diğer zarar eden tacirlerle birlikte Timur'un oğlu Şahruh'a başvurdular. Bunun üzerine Kahire'ye elçi gönderen Şahruh, Barsbay'ı Cidde'deki tüccarlara dinî kurallara aykırı davranıp, vergiler koyup, ticaretle uğraştığı için kınadığını bildirdi. Ancak Barsbay bu tehditlere boyun eğmek niyetinde değildi.[76]

Yukarıda da kısaca değindiğimiz sebeplerden dolayı Barsbay, H.828 Şaban'ında (M.1425 Haziran-Temmuz) Mısır'da, kendisi ve adamları hariç şeker alımı ve satımını yasakladı.[77] Bu durum halkın ve bu işin ticaretini yapan tüccarın zararına oldu. Aynı sıralarda Nil nehrinin suyunun yükselmemesi neticesinde fiyatlarda bir hareketlenme oldu. Önceleri üç irdebbi yarım dinara satılan baklanın bir irdebbi bir dinara çıktı. Buğdayın bir irdebbinin fiyatı ise

[74] Kerîmî Tüccarları için daha ayrıntılı bilgi için bk. Çetin 2004, 71–87.
[75] Holt 1999, 189; Clot 2005, 196-197.
[76] Holt 1999, 190; Clot 2005, 119; Çetin 2004, 84.
[77] el-Makrîzî 1973, IV/II, 691.

150 dirhemden 200'e çıktığı gibi bakla ile birlikte bulunamaz olmuştu. Bu yüzden halk bu ürünleri bulmakta sıkıntı çekmeye başladı. Satıcılar da daha fazla para kazanmak amacıyla ellerinde bulunan tahılları sakladılar. Ancak bu arada Nil'in suyu da taşma seviyesine ulaştığı haberleri gelince fiyatlar aşağıya doğru indi. Fakat istikrarsızlığın önünün alınamadığı görülmektedir. Gerek Nil'in düzensiz akışı gerekse diğer amiller gıda maddelerinin fiyatlarında inip çıkmalara neden olmuştur. Tahılların yanında etin de fiyatı pahalanmış ve bulunamaz olmuştu. Taşma seviyesini aşarak 20 zirâya ulaşan Nil, fiyatların daha da artmasına neden oldu. Buğday'ın bir irdebbinin fiyatı önce 200 dirheme sonra ful ile birlikte 300'e, arpanınki ise 150 dirheme kadar ulaştı. Fülûs denilen bakır dirhem de hızla değer kaybetti.[78] H.828 Zilhicce'sinde (M.1425 Ekim-Kasım) Kahire çarşılarında ekmek bulunamaz olunca halk muhtesip tarihçi el-Aynî'den şikâyet etmeye başlamıştı. el-Aynî'nin satıcılara karşı yumuşak davranması onların ellerinde bulundurdukları tahılları gizlemelerine ortam hazırlamıştı. Halkın kendisine tepkilerinin artması üzerine linç edilmekten korkan el-Aynî gizlice sultanın bulunduğu Kalatü'l-Cebel'e kaçtı. Sultan Barsbay, el-Ayni'ye büyük saygı ve dostluk gösterirdi. Çünkü el-Aynî sultan için sarayda, Arapça yazılmış din ve tarih kitaplarından Türkçeye tercümeler yapar ve bunları geceleri ona okurdu. Sultan halkın isyankâr davranışlarına sinirlenerek ümeradan birkaçını Babü'z-Züveyle'ye göndererek durumu tahkik ettirmiş ve bu kişiler nümayiş içinde bulunan halkı sakinleştirmek için bir takım tedbirler almaya çalışmışlardı. Ancak halk ve ümera arasında birtakım itişip kakışmalar olmuş ve ümeradan bir kişi yaralanmıştı. Bu olayın elebaşlıları yakalanarak sultanın huzuruna getirilmişti. Sultan bunlardan bazılarının burunları ve kulakları kestirerek hapishaneye koydurmuştur. Ancak bir süre sonra bunlar sultandan af dilemişler ve serbest bırakılmışlardır. Bütün bu tedbirlere rağmen başta buğday ve et olmak üzere gıda maddelerinin fiyatlarında artış devam etti.[79] Diğer kaynaklarda Kahire'de cereyan eden bu olaylar ayrıntılı şekilde anlatılmasına rağmen bu sırada muhtesiplik makamında bulunan el-Aynî pahalılıktan bahsetmekle birlikte kendisine karşı halkın saldırıya geçmesi hakkında hiç bilgi vermemektedir.[80]

Mısır'da H.829'da (M.1425–1426) halkın sıkıntıları büsbütün artmış ve gıda maddelerinin fiyatlar aşırı şekilde yükselmişti. Halkın temel besin maddesi olan ekmek, et ve diğer hayvansal ürünler de bulunmaz olmuştu. Pirincin bir irdebbi 1000 dirheme kadar yükselmişti. Fülûs değer kaybederek bir Frenk

[78] 1425 Ekim ayında bir dinar; 270 fülûsa ve 13,5 gümüş dirheme yükselmişti. Bk. en-Necidî 1993, 314.
[79] el-Makrîzî 1973, IV/II, 690–699, 710; İbn Hacer 1986, VIII, 76–77, 79.
[80] el-Aynî, XIX, 564–567; Lapidus 1967, 146.

dinarı[81] 225 fülûs olmuştu. Mal darlığı, pahalılık ve iktisadî istikrarsızlık Mısır ve Suriye'de halkın hayatını güçleştirmişti. Kıtlık ve pahalılık şehir merkezlerinin yanında kırsal alanlara kadar da yaygınlaşmıştı. Bu durumdan halk perişan hale gelirken tüccarların da zararları artmıştı. Bilhassa Yukarı Mısır[82] bölgesinde fakirler zor durumda kalmışlardı. Bu iktisadî düzensizliğin en önemli sebebi şüphesiz ki bu sırada Memlûk ülkesinde başlayan altın ve gümüş darlığıydı. Tarihçi el-Makrîzî altın ve gümüşün bulunmaması nedeniyle kimsenin bir şey satamadığını belirtmektedir.[83] Bütün bu gelişmelerin neticesinde Kahire muhtesibi el-Aynî H.829 Muharrem'inde (M.1425 Kasım-Aralık) görevinden azledilerek yerine emir Aynal eş-Şeşmani getirildi. Aynî, kendisinin sultan tarafından azledildiğini de eserine kaydeder. Onun bu görevden sonra Hanefi mezhebi kadılığına getirildiğini görmekteyiz.[84]

Bütün bu gelişmeler üzerine Sultan Barsbay ülke içinde istikrarsızlığın sebebi olarak Avrupa'dan İslâm ülkelerine gelen ayarı ve vezni sağlam, halkın ve tüccarların rağbet ettiği Frenk dinarının kullanılmasını görerek bu paranın yasaklanmasını emretti. Sultan bu kararını da tek başına almamış, H.829 Safer'inde (1425-1426 Aralık-Ocak) tüccar, ümera ve dört mezhep kadısını toplamış ve Frenk dinarı ile alışverişi yasaklamıştır. Bu para tarihçi el-Makrîzî'ye göre; Hicri 800'lerde (M.1397–98) bütün İslâm memleketlerde en geçerli para haline gelmişti. Bilhassa Mısır, Yemen, Hicaz, Anadolu ve Suriye şehirlerine kadar yayılmış ve kazançlı bir para olmuştu. Sultan bu paraların toplanarak eritilmesi ve yerine İslâmî dinarın[85] darp edilmesini emretti. Bu

---

[81] **Frenk Dinarı**: el-Frenk, el-Ifluri, el-Bunduki, İtali veya el-Duka adı verilen ve Frenk ülkelerinden getirilen para birimidir. Bir yüzünde yazı diğer yüzünde resim bulunan ve bundan dolayı da el- müşahhas adı verilen bu para H.793 (M.1388) den sonra Mısır'da yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu paraların 100 tanesinin ağırlığı 81,4 miskaldi. Fakat bu paranın üzeri kazınarak hafifletilmiş ve 100 tanesi 78.1/3 miskale inmişti. Frenk dinarı revaçta olması yüzünden taklit edilmeye de başlanmıştır. Sultan Barsbay Mısır'da 1425 yılında darp ettirdiği eşrefîye dinarını bu parayı örnek alarak 3,559 gram ağırlığında ve aynı ayarda darp ettirmiş ve Frenk dinarının tedavülünü de yasaklamıştır. Bk. Sahillioğlu 1994, IX, 354; Kopraman 1981, 159; en-Necidî 1993, 512.

[82] **Yukarı Mısır** (Vechü'l- Kıblî): Mısır'ın güney kısmı yani Said bölgesine verilen isimdir.

[83] el- el-Makrîzî 1973, IV/II, 705; en-Necidî 1993, 315.

[84] el-Makrîzî 1973, IV/II, 706, 717; el-Aynî, XIX, 587; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 119.

[85] **Dinar:** Altın para anlamına gelmektedir. Emeviler döneminde Bizans'ın altın parası örnek alınarak basılan ve ağırlığı bir miskal (4,25 gram) olan altın paradır. Bir miskal ağırlığında basılan dinar şer'i dinar olmuş ancak zamanla ağırlığında değişmeler meydana gelmiştir. Bu dinarları diğer paralardan ayırt etmek için Mısrî, miskal, mahtum, maşkuk, herce gibi isimler verilmiştir. Mısır'da basılan bu paranın ağırlığı zamanla azalmış ve 10 tanesi 7 dirheme düşmüştür. (1 dirhem=3,186 gram). Bahrî Memlûkların son zamanları ile Burcî Memlûkların ilk zamanlarında değişik şekil ve ağırlıkta altın paralar darp edilmiştir. Bu çeşitlilikten olmalıdır ki Memlûk ülkesinde Avrupa ülkelerinden gelen dinarü'l-Frenk denilen paralar revaçta idi. Bu

amaçla halkın elinde bulunan Frenk dinarları darphaneye getirilerek eritilip dinarü'l-eşrefiye adı verilen paralar basıldı.[86] Böylece sultan Mısır'da İslâmî paranın tedavülde olmasını istemiş ve yabancı paraya bağlılığı önlemeyi hedeflemişti.

Mısırda tahıl darlığı çekilirken et, süt ve peynir gibi gıdaların da bulunamaz olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni hayvanlarda görülen bir salgın sebebiyle Mısır'da büyük ve küçükbaş hayvanların çoğunun telef olmasıdır. Öyle ki el-Makrîzî bu salgında; manda, inek, koyun vesaire hayvanların telef olduğunu haber vermektedir. Salgının ne kadar şiddetli olduğunu anlamak için onun verdiği bir örneğe bakmak yeterlidir. "Bir adamın 250 mandası vardı. Bu salgında sadece onlardan dört tanesi sağ kalmıştı" diyerek hayvanların salgında nasıl kırıldığını ifade etmektedir. Bundan başka her gün sultanın mutfağında onun Memlûkları için 12000 rıtl ete ihtiyaç duyulması da et sıkıntısına neden oluyordu. Bu nedenle de halka et satışı yapılamıyor ve karaborsaya düşüyordu. Tahıl fiyatları ise Nil'in suyunun azalması neticesinde kuraklığın baş göstermesinden dolayı artmaya başladı. Ayrıca Mısır'ın yanı sıra Gazze, Remle, Kudüs, Nablus, sahil mıntıkası, Dımaşk, Havran ve Hama gibi Suriye ve Filistin şehirlerinde de kıtlık olmuş ve hatta buralarda bir Mısır irdebbi buğday 1000 fülûsa kadar yükselmişti. Bu arada Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde de pahalık başlamış, buğday ve ekmek bulunamaz olmuştu. Kahire'de bir irdebb buğday 300 fülûstan satılmaya başlamıştı. H.829 Rebiyülevvel'inde (M.1426 Ocak-Şubat) fiyatlardaki yükseliş daha da artmıştı. Buğdayın bir irdebbi 300 fülüs civarında seyrederken, ekmek bulunmaz olmuş ve diğer ürünlerin de fiyatları yükselmişti. Rebiyülevvel ayının ortalarına doğru (Şubat) tahıl fiyatlarında bir ucuzlama olmuş ve durum tekrar eski haline dönmüştür. [87]

Mısır'da H.830 Safer'inde (M.1426 Aralık) insanlar arasında nezle, öksürük ve çiçek hastalığı yaygınlaşmış adeta her evde bir hastalıklı insan olmuştu. Bu arada Suriye'de Safed'de veba çıktığına dair haberler de Kahire'ye gelmişti. H.830 Receb'inde (M.1427 Nisan-Mayıs) tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarında bir ucuzlama oldu. Bir irdebb buğday 110 fülûstan 80'e, üç irdebb arpa yarım dinara, koyun etinin rıtılı 6 dirheme, 40 somun ekmeği ise bir gümüş dirheme satılmaktaydı. el-Makrîzî çok zamandan beri bu

---

yüzden Barsbay altın parada ciddi bir ıslahata girişerek dinarü'l-Frenk ayar ve vezninde altın para bastırdı ve bu paraya dinarü'l-eşrefiye ismi verildi. Ortalama 3,50gram ağırlığında darbedilen bu para Memlûk devletinin yıkılışına kadar geçerli bir para olarak varlığını devam ettirmiştir. Bk. Kopraman 1981, 159; en-Necidî 1993, 507, 512, 519.

[86] el-Makrîzî 1973, IV/II, 709; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 119; en-Necidî 1993, 240–41.

[87] el-Makrîzî 1973, IV/II, 707–712, 715.

kadar ucuzluğun olmadığını söylemektedir.[88] Fakat Mısır'da tahıl ve gıda maddelerinin fiyatlarında istikrarın sürmesi, o kadar hassas bir konuydu ki en küçük bir olumsuzluk işareti bile özellikle de Nil'in yükselmemesi veya aşırı taşması fiyatları derhal harekete geçirmekteydi. Bu durumlarda gıda maddelerinin fiyatları sadece artmakla kalmıyor aynı zamanda bulunamıyordu. H.830 Şevval'inde (M.1427 Temmuz-Ağustos) Nil'in taşmaması satıcıları derhal ellerinde bulunan gıda maddelerini gizleme yoluna sevk etti. Bir kısım kişiler de kıtlık olur korkusuyla tedbir olarak ihtiyaçlarından fazla mal satın aldılar. Halkın bir kısmı da Nil'in yükselmesini beklemek için nehrin kenarında toplanarak ateş yakıp dua ediyorlardı. Ateş yakarak nehrin yükselmesini bekleme geleneği Mısır'ın İslâm öncesi döneminden kalan Kıptların bir âdeti olmalıdır ki Sultan Barsbay yayınladığı bir emirle bu geleneği yasakladı.[89] Ayrıca adab-ı muaşeret kurallarına uymayanların engellenmesini de emretti. Bir yandan Nil'in suyundaki düzensizlikten muhtekirlerin malları saklaması, diğer yandan da halkın kıtlık olur endişesi ile fazla miktarda yiyecek depo etme arzuları pahalılığı şiddetlendirdi. Buğdayın bir irdebbi 200, arpa ve bakla ise 150 dirheme çıktı. Bunun üzerine sultan Kahire muhtesibi eş-Şeşmani'ye emir vererek; Hiç kimsenin bir irdebb buğdayı 150 dirhemin üzerinde almamasını ve bir kişiye de 10 irdebbden fazla satılmamasını emretti. Çünkü fırsattan istifa eden bazı kişiler tahıl depolayarak kıtlığa ve pahalılığa neden olmaktaydılar. Bu tedbirlere rağmen bir kişinin 1000 irdebb buğday satın aldığı dahi görülmüştür. Hatta birçok kişi bunu yapmaktaydı. Pahalılık ve tahıl darlığı böyle devam ederken Nil'in suyu bir miktar yükselmiş ve kısmen bir rahatlama olmuştu. [90] Sultan ülke içinde istikrarı sağlamak, halkı rahatlatmak için fiyatları sınırlama tedbirlerine başvurmakla birlikte muhtekirlere ve yanlış yönlendirilen halka engel olamıyordu. Sultanın bir yandan karaborsacıları engellemeye çalışırken diğer yandan bu kıtlık dönemlerinde asıl karaborsacılığı, kendisi ve adamlarının yaptıklarını görüyoruz. Halil b. Şahin ez–Zahiri'nin verdiği bilgiye göre Barsbay, parası ile devlete ait tahıl depolarına bol miktarda zahire almıştı. Bu zahireleri büyük gemilerle getirtip buraya depo ettirmiş ve pahalılık zamanında buralardan tahıl satışı yaptırarak 300 bin dinar kâr dahi etmişti.[91]

Nil, Şevval'de (Temmuz-Ağustos) taşma seviyesine ulaşmış ve kanallar açılarak arazilere su verilmişti. Fakat bir süre sonra Zilhicce'de (Eylül–Ekim) Nil'in yükselişi durdu. Bu yüzden de kuraklık baş göstermiş ve Aşağı ve Yukarı

[88] el-Makrîzî 1973, IV/II, 738, 742.
[89] İslâm öncesi dönemde Kıptilerin Nil nehrinin suyu taşma seviyesine çıkmaması durumunda uyguladıkları bir takım merasim ve adetleri vardı. Bunun için Bk. Kramer 1997, VI, 276–282.
[90] el-Makrîzî 1973, IV/II, 750–751.
[91] ez-Zahirî 1894, 123.

Mısır arazileri kurumaya başlamıştır. H.831 başında (M.1427 Ekim) tahıl fiyatlarına baktığımızda kısmen düşme olmakla birlikte normal seviyenin üstünde olup buğdayın bir irdebbi 170, arpa ve ful ise 130 fülûs[92] civarında idi.[93] Bu sıkıntılı anlarda başta sultan olmak üzere idareciler ve âlimler pahalılık ve kıtlığın sebeplerini ilahi nedenlere bağlayarak halkı genel dinî ve ahlakî kurallara uymaya çağırmaktaydılar. Bu amaçla sultanın emri ile içkinin imalatı, satılması ve tüketilmesi yasaklandı. Yasaklamalar arasında Mısır'da yaygın olan haşhaş ekimi ve içimi de vardı. Mısır'da içki imalatının yasaklanması üzerine gayrimüslimler dışarıdan içki getirmeye başlayınca buna da mani olmak için gerekli güvenlik tedbirleri alınmıştır.[94]

Sultan Barsbay H.828'de (M.1425) aldığı şeker alım ve satımı konusundaki kararını, H.831 Zilhicce'sinde (M.1428 Eylül-Ekim) daha da sertleştirerek bu defa kimsenin şeker kamışı ekimi yapamayacağını ilan etti. Sultan böylece şeker kamışı ekimini kendi tekeline alıyordu. Dolayısı ile şeker imalatını, alınıp satılmasını ancak sultanın adamları yapabilecekti. Onun çıkardığı emre göre daha önce ekilmiş olan bütün şeker kamışı tarlaları sultana kalacaktı ve kimse de bu ürünü tekrar ekemeyecekti. Ondan başka da şeker satışını kimse yapamayacaktı. Bu uygulamalardan halk büyük sıkıntı çekmeye başlayınca, şikâyetler arttı ve neticede sultan bu kararını kaldırdığını ilan etti. Bu sırada fiyatlara gelince buğday 140, arpa ise 70 fülûs civarında idi. Bir müddet sonra fiyatlarda kuraklık sebebiyle yeniden yükselme görülmüş ve sonra da geri düşmüştür. Mısır'da bu olaylar yaşanırken ülkenin doğusu Suriye'nin Dımaşk ve Hama şehirlerinde salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Bilhassa binek hayvanı olan atlardaki salgın hastalık herhalde bir at vebasıydı ve onların çoğunun telefine neden olmuştu. [95]

Yukarı Mısır'ın Said şehirlerinde H.831 Receb'inde (M.1428 Nisan–Mayıs) ölümcül hastalık yayılmış özellikle Huv[96] şehrinde salgından ölümler olmuştu. Said bölgesinin diğer şehirleri Butîc[97], İhmîm[98] gibi yerlerde salgın etkili olmaktaydı. Veba olarak adlandırılan bu salgın hastalık Şaban ayında

---

[92] Bu sırada bir dinar 225 fülûs ve 11, 25 dirhem değerindeydi. Bk. en-Necidî 1993, 315.
[93] el-Makrîzî 1973, IV/ II, 752, 764; el-Aynî, XIX, 604.
[94] İbn Hacer 1986, VIII, 139–130.
[95] el-Makrîzî 1973, IV/II, 766–767, 769; el-Aynî, XIX, 606; İbn Hacer 1986, VIII, 137.
[96] **Huv**: Said bölgesinin yüksek kesimlerinde Kus şehrine yakın bir yerleşim merkezi. Bk. el-Makrîzî 1973, I/III, 843, dipnot 4.
[97] **Butîc**: Said bölgesinde bulunan ve şu anda Ebû Tîc adını alan yerleşim merkezi. Bk. İbn Memmatî 1991, 120, dipnot 6.
[98] **İhmîm**: Said bölgesinin şehirlerinden olup Nil'in doğusundadır.

(M.1428 Mayıs-Haziran) Said bölgesinin şehirlerinde hızını artırmış ve birçok insanın telefine neden olmuştur.[99]

H.831 sonlarında (M.1428 yılı yaz ayları) Mısır'da istikrarsızlığın devam ettiğini, Ramazan ayının da gelmesiyle (M.1428 Haziran-Temmuz) fiyatların yükseldiğini ve Zilkade'de (Ağustos–Eylül) Nil'in taşma seviyesine ulaşmasına bağlı olarak yeniden düştüğünü görmekteyiz.[100] Ancak çok geçmeden tekrar pahalılık başlamış ve buğdayın bir irdebbi 300, hatta 400 fülûsa, arpanınki ise 230, baklanın ki de 260 dirhem olduğu gibi tahıllar çarşılarda bulunamaz hale gelmişti. Çünkü Nil taşma seviyesinin üzerine çıkmış ve pahalılığı şiddetlendirmişti. Muhtekirlerin devreye girerek tahılları saklamaları üzerine, buğdayın irdebbi 400, bir batta[101] un ise 130, arpa ve ful 300 fülûsa[102] satılmaya başlanmıştı. Nil'in taşma seviyesinde dengelenince fiyatlar normale döndü. Mesela buğday 150 fülûsa kadar indi.[103]

Barsbay döneminde ülkedeki ekonomik durumu düzeltmek ve dengelemek için başvurulan yöntemlerden biri de yabancı paraların kullanılmasının yasaklanmasıdır. O ülkesinde darp edilen paraların kullanılmasını sağlamak için tedbirler alarak H.832 Rebiyülevvel'inde (M.1428-1429 Aralık-Ocak) dirhemü'l–bundukiye ve dirhemü'l-lengiye[104] paraları ile alış verişi yasakladı.[105] Ancak bu karar iktisadî istikrarsızlığa ve pahalılığa neden oldu. Neticede buğdayın bir irdebbi 400'den 450'ye, arpa ve baklanınki ise 180'den 300 fülûsa çıktı. Bu artışın sebebi piyasanın sultanın kararına bir tepkisiydi. Mevcut düzenin bırakılarak yeni para düzenine uyulması bir anda kabullenilmiyordu. Bunun yanında ülkeye hem doğu ülkelerinden hem de Avrupa'dan gelen tüccarlar kendi paraları ile alış veriş yapıyorlardı. Bu yeni durum yabancı tüccarların zararına demekti. Sultanın yabancı paraların tedavülünü yasaklamasının nedenlerinden biri de Avrupalı tüccarların Mısır'dan altın ve gümüşü götürerek bu madenleri paraya dönüştürerek yeniden Memlûk ülkesine getirmeleriydi. Bu arada Mısır'da ilginç bir durum da ortaya çıkmıştı.

---

[99] el-Makrîzî 1973, IV/II, 779.

[100] el-Makrîzî 1973, IV/II, 780 -782.

[101] **Batta veya butta:** Mısır'da un ölçümünde kullanılan bir ölçü birimi olup 22,5 litrelik bir hacimdir. O da yaklaşık 17,5 kg una denktir. Bk. Hınz 1990, 45.

[102] Bu sırada bir dinarın değeri gümüşten 12,5 dirheme, bakırdan ise 205 fülûsa tekamül etmekteydi. Bk. en-Necidî 1993, 315

[103] el-Makrîzî 1973, IV/II, 783; el-Aynî, XIX, 606, 613; İbn Hacer 1986, VIII,148.

[104] **Dirhemü'l-lengiye** Timur Devletinde basılan paralar, **dirhemü'l-bundikiye** ise Venedik tüccarları vasıtasıyla Memlûk ülkesine getirilen paradır. Ayrıca Mısır'da bu paralardan başka **dirhemü'l-karamaniye** denilen Karamanoğullarına ait para ile Kıbrıs Hıristiyanlarına ait paralar da kullanılmaktaydı. Bk. en-Necidî 1993, 486–496.

[105] el-Makrîzî 1973, IV/II, 793.

Piyasada tedavülde olan bakır para yani fülûs dirhemin kıymeti maden değerinin altına inmişti. Devlet bu durumu düzeltmek için bu paranın gümüş para karşısındaki değerini yükselti. Çünkü Mısır'da tüccarlar ucuz olduğundan basılmış fülûs dirhemleri Hindistan'a götürmeye başlamışlardı. Nühasü'l-ahmer denilen basılmamış bakıra oranla basılmış fülûsun fiyatı ucuzdu.[106] Fülûsun değerinin artırılmasına rağmen buğday fiyatı daha da yükselerek irdebbi 500, pirinç ise 500'den 1000 fülûsa kadar yükseldi. Bir süre sonra tekrar fiyatlar düştü. Hatta Cemaziyelahîr'de (Mart–Nisan) buğdayın irdebbi 280'e sonra 240'a fülûsa kadar indi. Fakat bu yılın sonlarına doğru Nil'in istikrarsızlığı yüzünden fiyatlardaki oynamalar devam etmiştir.[107]

Sultan Barsbay, H.832'de (M.1429–30) şeker kamışı ekimi, şeker imalatı ve alınıp satılması ile ilgili yetkiyi tekrar kendi eline aldığını ilan etti. Daha önce böyle bir karar daha almış, fakat itirazlardan dolayı geri adım atmıştı. Bu defa da tepkilerin artması üzerine sultan kararını geri aldı.[108]

Altın fiyatlarında H.833 Safer'inde (M.1429 Ekim–Kasım) bir miktar yükselme olmuş ve bir Frenk dinarı 260, dinarü'l-eşrefiye ise 280 fülûsa kadar yükselmişti. Bu sırada Frenk dinarının hala tedavülde olması, Avrupa ülkelerinden gelen paraların, yasaklanmasına rağmen, dolaşımının engellenemediğini göstermektedir.[109]

Kahire muhtesibi Aynal eş-Şeşmanî, H.833 Rebiülevvel'inde (M.1429 Kasım-Aralık) Yukarı Mısır'dan Nil yoluyla gemilerle tahıl getiren tüccarların Fustat ve Bulak sahillerinde mallarını satmalarını yasakladı. Mısır'ın güneyinden gemilerle getirilen tahıllar bu sahillerdeki iskelelere çıkarılarak satılırdı. Muhtesip bu şekilde tahıl satışını kontrol altına almak ve muayyen yerlerde satılmasını amaçlıyordu. Ancak tacirler bu yasaklamaya başka yerlerde tahıl satışı yapmayarak karşılık verdiler. Devlete ait depolardan da tahıl satışı yapılmıyordu. Bunun üzerine bir irdebb buğday 360 fülûsa çıktı. Pahalılığın artması üzerine, söz konusu olan yerlerde tahıl satışı serbest bırakılmasının yanında, devlete ait tahıl depolarında da satış yapılmaya başlandı. Bu alınan tedbirler üzerine fiyatlar inişe geçti. Fakat halkın ve tahıl satıcıların şikâyetleri ve yanlış uygulamaları nedeniyle kimsenin memnun olmadığı Kahire muhtesibi

---

[106] Yeni fülûs darp edilmesi ve bu paranın değerinin gümüş ve altın paraya karşı yüksek tutulması piyasayı olumsuz şekilde etkilemiştir. Bir dinar 230, 235, 250 ve 280 fülûsa kadar yükselmiştir. Bk. en-Necidî 1993, 315–317

[107] el-Makrîzî 1973, IV/II, 794, 797, 800, 809–811; el-Aynî, XIX, 613, 617–619.

[108] el-Makrîzî 1973, IV/ II, 795.

[109] el-Makrîzî 1973, IV/II, 819; el-Aynî, XIX, 630.

sultan tarafından azledilerek yerine Bedreddin Mahmut el-Aynî yeniden tayin edildi.[110]

Sultan Barsbay'ın idaresinin ilk sekiz yılında (1422'den 1430'e kadar) Memlûk devletinin genel iktisadî durumu yukarıda anlatıldığı gibi devam etmiş ve ciddi anlamda kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar görülmemekle birlikte ülkenin malî durumunun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü başta sultan olmak üzere devlet adamları, tüccarlar ve halk bir memnuniyetsizlik içinde idiler. Sultan kendi kazancını artırmak için piyasaya müdahale ediyor, ümera ise mevkisini kullanarak servet biriktirme peşinde koşuyordu. Tacirler ve satıcılara gelince her zaman olduğu gibi kriz anlarını değerlendirerek kazançlarını artırmayı hedefliyorlardı. Halk ise önceki yokluk ve kıtlık anlarındaki tecrübelerinden yararlanarak gıda maddelerini temin ederek hayatta kalmaya çalışıyorlardı

Hicri 833 Yılı Büyük Veba Salgını

Sultan Barsbay döneminde Mısır'da meydana gelen en önemli olaylardan biri de H.833 yılında başlayan veba salgınıdır. Mısır'a bu salgın hastalık yayılmadan önce H.832 yılının Şaban'ında (M.1429 Mayıs–Haziran) Kudüs, Safed ve Dımaşk gibi yerlerde görülmekteydi.[111] Bu şehirlerde veba salgını H.833 Rebiülahır'ına (M.1429–1430 Aralık-Ocak) kadar sürmüş ve daha sonra da Mısır'a bulaşmıştır.

Mısır'da bu veba salgını Rebiülahır (1429-1430 Aralık-Ocak) ayında Aşağı Mısır tarafında ortaya çıkmış ve Nahrâriyah ile Damanhûr'da[112] etkili olmaya başlamıştır. Buralarda veba şiddetini artırmış ve seri ölümlere neden olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre ölenlerin sayısı bu şehirlerde 5000'e ulaşıyordu. Bu salgında küçük bir yerleşim merkezi olan Sa[113] kasabasında 600 kadar insan ölmüştü. Dönemin müellifleri bu salgını garip olaylardan biri olarak kabul etmektedirler. Çünkü veba salgını kış aylarında ortaya çıkmıştı. Onlar şimdiye kadar kış mevsiminde veba salgınına şahit olmadıklarını ifade etmektedirler. Veba genellikle haşerelerin çoğalma mevsimi olan İlkbahar aylarında ortaya çıkardı. el-Makrîzî kendisinin ilk defa kış ayında vebaya şahit olduğunu hayretle belirterek "*zamanımda bu vakitte tâûn hiç vukua gelmemişti, ancak ilkbaharda olurdu*" demektedir. el-Makrîzî vebanın tıbbî yönü üzerinde

[110] el-Makrîzî 1973, IV/II, 820; el-Aynî, XIX, 627; İbn Hacer 1986, VIII, 198; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 119.
[111] el-Makrîzî 1973, IV/II, 803.
[112] **Nahrâriyah ve Damanhûr** Mısır'ın kuzeyinde Delta bölgesi şehirleri.
[113] **Sa**: Mısır'ın batı sınırında bir kasabanın adıdır. İbn Memmatî 1991, 159, 189.

de durarak bahar mevsiminde insanın vücudunda bulunan salgı bezlerinin (dört salgı kan, safra, balgam ve sevda salgısı) buna sebep olduğunu belirtiyor. O, kış mevsiminde bu salgı bezlerinin hareketsiz veya donmuş olduğunu ileri sürerek şimdi olan şeyin ise bunun aksine bir durum olduğunu yazmaktadır.[114] İbn Hacer de bu veba salgınını diğerlerinden ayrı değerlendirmekte, kış mevsiminde olduğunu ve bunun genel bir tâûn olduğunu belirtmektedir.[115] İbn Tagribirdî bu salgını tâûn olarak niteleyerek H. 49[116] yılındaki genel tâûndan bu yana bu kadar büyük bir salgının meydana gelmediğine dikkat çekerek olayın vahametini ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır.[117]

H. 833 yılı veba salgını hakkında bilgi veren Suyutî ve Zekeriya el-Ensarî de bu hastalığı Mısır'da çıkan büyük salgınlardan biri olarak ifade etmektedirler.[118] Memlûkların sonraki dönem tarihçilerinden İbn İyas da vebanın ne kadar etkili olduğunu ifade etmek için söylenen bir şiiri de eserine kaydetmiştir.[119]

"Tâûn insanların üçte birini yok etti.
Çocuklar ve babaları helak oldu.
Sakinleri mum gibi olan nice menziller vardı.
Bir üfürüşte söndürdü."

Mısır'da bu hastalık başladığı sırada Osmanlı Devleti'nin Bursa şehrinde de vebanın çıktığına ve her gün 1500 kişiden fazla insanın öldüğüne dair haber Kahire'ye ulaşmıştı.[120] Osmanlı kroniklerinde de Bursa'da meydana gelen vebadan bahsedilmekte, birçok kişinin ve değerli insanların öldüğü

---

[114] el-Makrîzî 1973, IV/II, 821; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 171.

[115] Tarihçi ve muhaddis İbn Hacer salgın hastalıkları veba ve tâûn şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre her tâûn bir vebadır. Ancak her veba bir tâûn değildir. O, veba hastalığını genelde toplu ölümlerin olduğu bütün hastalıkları ifade etmek için kullanmaktadır. Yani bütün salgın hastalıkların genel adı vebadır. Tâûn da bu salgın hastalıklardan birinin adıdır. O, tâûn olarak değerlendirdiği hastalığın genel salgın hastalıklardan farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu hastalık Tevrat'ta belirtildiği gibi insanlara verilen ilahî bir cezadır. Mesela, Davut peygamber sayım yapmaya karar verdiğinde başına gelenler veya Musa peygamber Mısır'dan çıkmaya çalışırken Firavun'un ona engel olmaya çalışması nedeniyle Tanrı onları tâûnla cezalandırmıştır. Ona göre tâûn inanmayanlar için Tanrının bir cezalandırması Müslümanlar için de bir lütuf ve ödüllendirmedir. Bk. İbn Hacer 1411(H.), 78, 81–87.

[116] Çin ve Moğolistan'dan başlayarak tüm Asya, Rusya, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz, Yemen, Habeş, Kuzey Afrika ve bütün Avrupa'ya yayılan ve o günkü dünya nüfusunun 1/3'nü yok eden "kara veba" salgını. Bk. Dols 1977, 45–50; Gökhan, 219–250

[117] İbn Tagribirdî 1992, XIV, s.323.

[118] Suyutî, II, 184; el–Ensarî, varak 13a.

[119] İbn İyas 1311(H.), 327.

[120] el-Makrîzî 1973, IV/II, 822; İbn Hacer 1986, VIII, 199; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 171.

belirtilmektedir.[121] Ölenler arasında Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Bey de bulunmaydı.[122]

Vebanın Kahire'de yayılmasına gelince; H.833 başlarında (M.1429 Eylül- Ekim) halkın arasında veba yayılacağına dair haberler dolaşmaya başlamış ve sokaklarda çocukların bile vebadan söz ettikleri işitilir olmuştu. Neticede korkulan olmuş ve yukarıda da bahsedildiği gibi Kahire'de veba salgını H.833 Rebiülahır'ının (M.1429 Aralık) başında görülmeye başlamış ve hastalığın çıktığı ilk günde 12 kişinin öldüğü divanü'l-mevarise bildirilmişti. Her gün kademeli olarak ölenlerin sayısı artmış ve aynı ay içinde 477'ye yükselmiştir. O zamanlar Kahire ve Mısır şehri ayrı ayrı değerlendirildiği için bu sayı kadarda Mısır şehrinde ölenler olduğunu kaynaklar kaydederler. Ayrıca hastanelerde ölenler ve kimsesiz olup da cenazeleri divanü't-tarhadan[123] kaldırılanlar da eklendiğinde başkentte toplam kayıp Rebiülahır'da 2000 kişiyi buluyordu. Vebanın şiddetlenmesi üzerine halktan dua etmeleri, üç gün oruç tutmaları, tövbe yapmaları, kötülüklerden uzak durmaları ve yaptıkları haksızlıklarından pişman olmaları gibi isteklerde bulunulmuştur. Bundan sonra kâdi'l-kudât Alâmeddin Salih el-Bûlkinî'nin önderliğinde seyyid ve şeriflerin de katılımıyla Cemaziyelevvel'in 4'ünde (29 Ocak) topluca şehrin kapılarından

---

[121] Hoca Sadettin Efendi 1992, 173.

[122] Bursa'da meydana gelen veba salgınında Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Bey de vefat etmiş ve Murat Hüdavendigar türbesine defnedilmiştir. Orhan Bey'in Süleyman (d.1423, ö.1437) ve Fatma (d.1422 –ö.1455) adlı iki çocuğu bulunuyordu. Bu çocuklar Mısır'a iltica ettiler. Sultan II. Murad bu çocukları kaçırmak için Mısır'a adam yollar fakat Sultan Barsbay'ın olaydan haberi olması nedeniyle kaçırma planı başarısız oldu. H.841 yılında Orhan bey'in oğlu Süleyman da Kahire'deki veba salgını sırasında vefat edenlerdendi. Bk. el-Makrîzî 1973, IV/III, 1064; Kanat 2000, 239. Barsbay Fatma'yı nikâhına almış fakat az sonra ölümüyle dul kalmıştı. Barsbay'dan sonra sultan olan Sultan Zahir Çakmak'la evlenen Fatma'nın en büyüğü 7 yaşında Ahmet olmak üzere birkaç çocuğu olmuş ve bunların hepsi 1449 yılındaki büyük veba salgınında hayatlarını kaybetmişlerdir. Fatma'ya gelince Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra saraydan çıkarılmış ve sahibü'l-hüccab Barsbay Bücasi ile evlenmiştir. Bundan çocuğu olmamış ve 1455 yılında vefat etmiştir. Bk. Uzunçarşılı 1953, 522–527. Sultan Çakmak'ın oğlu Ahmet ve üç kardeşinin vebadan öldüğünü kaydeden İbn Tagribirdî, onların annelerinin Hund Hatun (Arap kaynaklarında bu kadından Hund hatun olarak bahsedilmektedir. Yani sultanların kızlarına Hund, Hudat, Hunad denmektedir) olduğunu zikretmektedir. Bk. İbn Tagribirdî 1930, 149.

[123] **Divanü't- tarha:** Memlûklar zamanında Mısır'da kıtlık ve salgın hastalıklardan birçok kişi ölmekteydi. Hem bu toplu ölümlerde hem de sair zamanlarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin, yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi hizmetlerini yapan vâkfın adıdır. Sultan Zahir Baybars (1260–1277) tarafından bu vakıf inşa edilmiştir. Bu vakıftan başka cenaze hizmetlerini yapan birçok vakıf bulunmaktaydı. Başta sultan ve ümera olmak üzere, veba, salgın hastalık ve kıtlıklarda toplu ölümler sebebiyle, halkın aciz kalmamaları için ölülerin defnedilmesindeki güçlüklerin üstesinden gelmek için birçok vakıf kurulmuştur. Bkz, Emin 1980, s.105.

biri olan Babü'n-Nasır dışına çıkılmış ve vebanın kalkması için dualar edilmiştir.[124]

Bu arada Karakoyunlu Karayusuf'un, Akkoyunlu Karayülük Osman'la savaşı ile ilgili sultandan yardım istenmesine rağmen, Memlûk sultanı bu yardım mektubuna cevap dahi verememiştir. Barsbay, Akkoyunlulara karşı Karakoyunluları desteklemesine rağmen Memlûklarının birçoğunun vebadan ölümü nedeniyle Karayusuf'a gerekli yardımı gönderemedi.[125] Bu arada Üstâddâr Akboğa Kahire ve Mısır'da devlete ait olan depolardan halka şeker satılması için sultana arzda bulundu. Çünkü esnaf veba bulaşır korkusundan dükkânlarını kapatıp kaçmıştı. Salgın hastalıklar sırasında şekerin ilaç olarak kullanıldığını görüyoruz. Veba mikrobunun oluşturduğu ateş ve yorgunluktan hasta vücut halsiz düşüyordu. İnsanlar bu halsizlikten kurtulmak için şekeri eriterek şıra yapıp içiyorlardı. Fakat bildiğimiz gibi zaman zaman sultanın şeker üzerindeki satış tekelini elinde bulundurması nedeniyle onun bulunması zorlaşmıştı.[126]

Kahire'de H.833 Cemaziyelevvel'inde (M.1430 Ocak) vebadan seri ölümler artmaya başlamıştı. Öyle ki veba bulaşan insanın beyninden göğsüne inme (felç) oluyor, kısa bir süre sonra hastalık ilerliyor ve bir saatten az bir sürede öldürüyordu. Ölenlerin ekserisi çocuklar, gençler, köleler ve cariyelerdi. Kahire'de o kadar fazla çocuk ölmüştü ki adeta bu şehirde çocuk kalmamıştı. Fustat[127] semtinde ölenlerin sayısı bir günde 200 kişiye ulaşmasına rağmen divanü'l-mevarise isimleri ulaşanlar bu kadar değildi. Kahire'de ise 300 kişi ölmüş olup orada da aynı durum söz konusuydu ve daha az kişinin adı divanü'l-mevarise bildirilmişti. Vebadan ölenlerden isimleri bilinenler sadece musallalarda cenaze namazları kılınanlardı. Garbiye vilayetinin Nahrâriyah şehrinde ölenlerden isimleri bilinenlerin sayısının bu tarihe kadar 9000 kişiye vardığı, bilinmeyenlerin de bu kadar veya daha fazla olduğu söyleniyordu.

---

[124] el-Makrîzî 1973, IV/II, 822–823; İbn Hacer 1986, VIII, 200; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 172.
[125] Ayalon 1946, s.71.
[125] el-Aynî, XIX, 630
[126] el-Makrîzî 1973, IV/II, 824.
[127] Amr İbnü'l-As tarafından 640 yılında Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden önce bugünkü Kahire'nin ismi Babilyon veya Mısır olarak bilinirdi. Amr, Mısır'ı fethettikten sonra askerî ve idarî karargâh olarak Fustat adıyla bilinen bir semt kurdu. Müslümanlar eski şehre ise Mısır-ı Atik adını verdiler. Zamanla büyüyen Fustat, bir süre sonra valiler döneminde el-Asker karargâhının kurulması ve idarî birimin buraya taşınması ile halkın yaşadığı bir semt haline geldi. Tolunoğulları döneminde ise (868–905) idarî merkez olarak el- Kat'ai semti kuruldu. 969 yılında Fatımiler Mısır'ı ele geçirince kendi yönetimlerinin merkezi olarak el-Kahire semtini kurdular. Kahire ismi bütün bu semtleri de içine alan bir anakent haline geldi. Ancak Ortaçağ kaynaklarında Kahire anakentinde, bu semtlerin isimleri ayrı ayrı birer şehir olarak değerlendirilmiştir.

İskenderiye'de ölenlerin sayısı günlük 100 civarındaydı. Bu veba salgınının başka bir şahidi olan tarihçi ve muhaddis İbn Hacer bu şehirde her gün 150 kişinin öldüğünü yazmaktadır.[128]

Mısır'daki bu veba sırasında dönemin kaynakları garip gördükleri bazı olayları hayretler içinde anlatmışlardır. Bunlardan bazılarına bakacak olursak: veba salgını insanlardan başka diğer canlılardan bilhassa balık, timsah gibi hayvanlara da bulaşmıştı. Nil suyunda birçok canlı ölü olarak bulunuyordu. Balıkçılar avladıkları bir buniyye[129] balığının vücudunun koyu kırmızılıktan adeta kanla siyaha boyanmış olduğunu görmüşlerdi. Kara hayvanları da aynı akıbete uğramışlar, Kahire ve Süveyş arasında ceylan ve sürüngenlerden birçok yaban hayvanın ölüsü bulunmuştu. Kahire'de H.833 Cemaziyelevvel'in 8'inde (M. 2 Şubat 1430) 2100 kişi ölmüş ancak bunlardan 400 kadarı divanü'l-mevarise bildirilmişti. Ayrıca Bulak semtinde de 70 kişi ölmüş ancak 12'sinin isimleri divana bildirilmişti. Balık avlamaya giden 18 kişilik bir gruba veba bulaşmış ve onların 14'ü bir günde hayatlarını kaybetmiş ve geriye kalanlardan üçü bunları defnettikten sonra ölmüş ve kalan tek kişi de onları defnetmiş ve sonra kendisi de hastalanarak kazdığı mezara kadar giderek orada ölmüştür. Yine 40 kişi bir gemiye binerek eski Mısır şehrinden Said'e doğru giderken Meymun'a varmadan topluca vebaya yakalanarak ölmüşlerdir. Bir kadın Mısır'dan eşeğe binerek Kahire'ye gitmek için yola çıktığında oraya varamadan yolda kendisi ve eşeği ölmüştü. Yollarda vebaya yakalanarak ölen birçok insanın cesetleri kokmuş ve kimler olduğu bilinmeden defnedilmiştir. Veba Siryakus Hankahında her gün 200 kişinin ölümüne neden oluyordu. Menufiyye ve Kalyûbiyye şehirlerinde de ölümler artarken, tek bir köyde bile ölü sayısı 600'e kadar çıkmıştı.[130] Mısır'da bu vebayla ile ilgili böyle ilginç ve korkunç hikâye ve misaller kaynaklarda uzayıp gitmektedir.

Veba salgınından askerler de etkilenmiş ve birçokları ölmüştür.[131] el-Aynî, sultanın 1200, ümeranın da bir o kadar ve atabekü'l-asakirin ise 60 memlukun öldüğünü haber vermektedir. Ayrıca ileri gelen kişilerden de birçokları ölmüştür.[132] Mısır'da bu sırada yaşanan garip olaylardan biri de

---

[128] el-Makrîzî 1973, IV/II, 824; İbn Hacer 1986, VIII, 199; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 172

[129] **Buniyye**: Nil'de yaşayan büyük bir balık türüne denir.

[130] el-Makrîzî 1973, IV/II, 825; İbn Hacer 1986, VIII, 200; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 174.

[131] Memlûk tarihi üzerine çalışmaları ile tanınan David Neustadt Ayalon; Memlûk ordusu üzerinde veba salgınlarının etkileri üzerine bir makale yazmıştır. Bu makale daha çok veba salgınları sırasında Memlûk askeri kışlalarında vebanın yayılışı ve askerlerin ölümü ile ilgili kaynaklarda geçen bilgilerin bibliyografyasından oluşmaktadır. Yazar 1250 yılında Memlûk devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede salgınlardan askerlerin nasıl etkilendiğinin kısa bir özetini yapmıştır. Bk; Ayalon 1946, 66–73.

[132] el-Aynî, XIX, 630.

sahipleri ölen iktâların kısa sürede birkaç el değiştirmesidir. İleri gelen bir Memlûk komutanının oğlu olan ve kendisi de bir iktaya sahip olan tarihçi İbn Tagribirdî bizzat gözleri ile şahit olduğu hadiseleri yazmıştır. O, kısa sürede bir iktânın sahibinin ölümü üzerine iktâsının üç, dört ve hatta beş kez el değiştirdiğini kaydeder. O, bir günde sultanın ileri gelen Memlûk hasekilerinden dört kişinin arka arkaya öldüğünü bunların isimlerinin Özdemur es-Saki, Melc es-Silahdar, Baybars el-Haseki ve Yusuf er-Remmâh olduğunu söylüyor. İbn Tagribirdî bu kişilerin cenaze ve defin işlerine kendisinin de katıldığını ve sultanın da bunların cenaze namazlarını kıldığını kaydeder. Bunlardan başka Memlûk ümerasından cemadâriyye,[133] köle ve cariyelerinden de birçokları ölmüştür. İbn Tagribirdî yanlarında bulunan memlûklardan köle, cariye ve hizmetçilerden sayısız kişinin öldüğünü ve ölenlerin arasında kardeşlerinden ve onların çocuklarından erkek ve kızlardan toplam 7 kişinin olduğunu yazmaktadır. Müellif veba ile ilgili anlattığı olayların bazılarını el-Makrîzî'nin eserinden aynen aktarırken, bazılarına da bizzat kendisinin şahit olduğunu belirtmektedir. Yine onun anlatımına göre bu salgında binler emirleri[134] ve onların memlûklarından ölenlerin fazla olması nedeniyle bunların cenazelerini taşımak için tabut bulunamadığını ve vakıflardan temin ettiklerini yazmaktadır. Kahire'de veba hastalığından o kadar çok kişi ölüyordu ki cenaze işleri ile uğraşanlar[135] onları defnetmekten aciz kalıyorlardı.[136]

Kahire'de Cemaziyelahîr'de (Şubat) veba şiddetini artırmış ve bu ayın 4'ünde (28 Şubat) Salı günü Kahire kapılarından bir günde 2200 cenaze çıkarılmıştır. Bu kadar da bahçelerde, Hüseyniye, Bulak, es-Salibe ve Medine-i Mısır ve el-Karafateyn (iki mezarlık) ve sahra'da insan ölmüştür. Kahire'de divanü'l-mevarise isimleri bildirilmeyenlerin sayısı sadece 390 kişiydi. Ölümlerin çokluğundan dolayı onları taşıyacak tabut bulunamaz olmuştu. Bu nedenle bazı insanlar hayır olsun diye tabut bulmaya ve yapmaya başlamışlardır. Bu hayırseverler kimsesizlerin defin işlerini yapmışlar ve bunların isimleri de divan'ül-mevarise bildirilmemiştir. Salgından ölenlerin çokluğundan dolayı kefenlik kumaşların fiyatları artmıştı. Ayrıca hastaların ihtiyaç duyduğu şeker, meyve reçeli ve armut gibi şekerli yiyeceklerin de fiyatları yükselmesinin yanı sıra bulunamaz da olmuştu. Bu ayda kale altında tıbaklarda kalan sultanın Memlûklarından birçok asker vebaya yakalanmıştı. Bir

---

[133] **Câmedâr**: Sultan veya büyük emirlerin elbiselerinin bakımı ile giyimlerine yardım eden kişi demektir. Bk. Kopraman 1981, 19.

[134] **Binler Emiri;** Emrinde 100 memlûk bulunan ve savaşlarda 1000 kişilik guruba komutanlık yapan emire denir. Bk. Tekindağ 1960, 88; Kopraman 1981, 23.

[135] Mısır'da cenaze yıkama, kefenleme, tabut temini ve defnetme işlerine bakan kişilere ehl-i hânûtî deniyordu. Bk. İbn Tagribirdî 1992, XIV, 175, neşredenin 1 nolu dipnotu.

[136] İbn Tagribirdî 1992, XIV, 173–174.

sabah bunların 450'sine veba bulaşmış ve bir gün sonra 50'si ölmüştü. Bu arada Fuh[137] ve Bilbis[138] şehirlerinde veba yaygınlaşmış ve birçok kişi ölmüştür. Mısır'ın güneyinde Said'in uzak beldeleri ile Buheyre,[139] Nahrâriyah ve diğer şehirlerde de veba artmıştır.[140]

Bu veba salgını öyle etkiliydi ki tek bir günde (H.833 7 Cemaziyelahîr-M.1430 3 Mart) Kahire'nin meşhur musallalarında 1200 kişinin cenaze namazının kılındığı görülmektedir. Şehrin muhtelif yerlerinde başka musallalarda da cenazeler kaldırıldığından bu sayı daha da artmaktaydı. Kahire'de ölenlerden divanü'l-mevarise isimleri bildirilen ancak 350 kişiyi buluyordu. Mısır-ı Atik de ise ölenler 100 kişiye ulaşmış ancak 30 civarında divana kayıt yapılmıştı. Kahire'de bu ayın dokuzunda (5 Mart) bir günde 1263 kişi ölmüş ve bunlardan 400'ü divanü'l-mevarise bildirilmişti. Bu günde Babu'n-Nasır'da bazıları binler emirlerinden olmak üzere 450 kişinin namazı kılınmıştı. Önceki toplu ölümlerde olduğu gibi ölenlerin çokluğundan tabut bulunmaz olmuştu. Ölenler için vakıflardan tabut temin edilmeye çalışılmıştır. Bazı ileri gelenlerin çocuklarından da ölenler olmuştu. Vebalı günlerde halk Kahire'de dehşet, korku ve panik halinde yaşamaktaydı. Cemazielahîr'in 10'unda(6 Mart) Babü'n-Nasr'da dört musalla taşında 505 kişinin cenazesi kaldırılırken, 12'sinde (8 Mart) Kahire'nin bilinen musallalarında 2246 cenaze daha kaldırıldı. O kadar çok insan ölüyordu ki ölenlerin cenazeleri namazları kılınmadan kaldırılıyordu. Babü'n-Nasır'da tek bir günde namazı kılınanların sayısı 800 kişiye kadar ulaştı. Kale altındaki Musallayü'l-Müminî'de de bu sayıya ulaşılmıştı. Bir defada 40 kişinin namazı aynı anda kıldırılırken musallaya bir yandan da cenaze getirilmeye devam ediliyordu. Cemazielahîr'in 11'i veya 12. (7-8 Mart) günü Kahire kapılarından çıkarılan cenaze sayısı 12300 kişiye ulaşmıştı.[141]

Bu vebadaki garipliklerden biri de Kârafetü'l-Kübra ve Kârafetü'l-Suğra'da[142] zenginlerin mezarlarını bekleyen ve orada yaşayan 3000 kişinin çoğunun ölmesi ve geriye kalan 48 kişinin yüksek tepeliklere kaçması ve orada da vebadan kurtulamayarak ölmeleridir. Bir iktâda yaşayan 9 kişinin hepsi de

---

[137] **Fuh** (Fuv)**:** Bir köy ismi. Bk. İbn Memmatî 1991, 67.

[138] **Bilbis:** Kahire'nin kuzeyinde Delta bölgesinde bir şehrin adıdır

[139] **Buheyre:** Kahire'nin batı kısmında bir eyalettir

[140] el-Makrîzî 1973, IV/II, 826; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 174.

[141] el-Makrîzî 1973, IV/II, 827–828.

[142] **Kârafetü'l-Kübra ve Kârafetü'l-Suğra:** Kahire'nin büyük ve küçük mezarlıkları olarak bilinen bu yerlerde birçok insan yaşamaktaydı. Çok eski dönemden kalma adet olmalıdır ki, Mısır'da zenginlerin cenazeleri mezarlıkların içinde yapılmış evlere defnedilir. Bu mezarları bekleyen bekçiler aileleri ile birlikte bu evlerde yaşarlar. Bugün dahi Kahire'de bu şekilde mezarlıklarda yaşayan binlerce insan bulunmaktadır.

ölmüştü. Esnafın çoğu öldüğü için çarşı ve pazarlardaki dükkânlar kapanmıştı. Kumaş satan dükkânların kapanması nedeniyle kefen bulunamaz olmuştu. Şıra satan dükkânların da akıbeti aynıydı. Ölüleri taşıyacak tabut bulunamadığı için tahta, kafes ve ellerin üzerinde taşınır olmuştu. Hatta cesetler defnedilemediği için insanlar evlerine çukurlar kazarak üst üste ölülerini atıyorlardı. Evlere ölü gömmek yasak olduğu için bu işler geceleri yapılıyordu. el-Makrîzî bu duruma hayret ederek *"evler mezar oldu"* demektedir. Çevrede bulunan bir kısım sahipsiz cesetleri başıboş köpekler parçalayıp yemekteydi. İnsanlar bütün vakitlerini ölülerini kefenleme, gasil ve taşıma işleri ile geçiriyorlardı. Cesetlerin çokluğundan ölüler deve katarları ile mezarlıklara taşınmaktaydı. Dönemin müellifleri veba salgını sırasındaki yaşananlara şahit olmuşlar ve gördüklerini yazmışlardır.[143]

Salgın sırasında Kahire'de bulunan İbn Tagribirdî, hizmetinde bulunanlardan biri olan Şemseddin ez-Zehebî adlı bir şahsın 7 yaşındaki oğlunun cenazesini defnetmek için kendisi de mezarlığa gelmiştir. Burada karşılaştığı garip bir olayı bize nakleder; Mezarlıkta o kadar çok cenaze varmış ki, bu küçük çocuğun cenazesini başkaları alıp defnetmiş ve onun yerine başka bir cenaze kalmıştır. Bu cenaze defnedilmiş fakat çocuğun babası durumu fark etmemiş ancak müellif kendisinin yanlış cesedi defnettiklerini anladığını ve etrafındakilere haber verdiğini yazmaktadır. Defin işlemi yapıldıktan sonra olayın anlaşıldığını, hatta cenaze sahipleri kendilerine kalan tabutun eski olduğunu fark edince, *"bu bizim değildir"* diyerek bağırdıklarını, kendisinin onlara susmalarını söylediğini ve memlûkların onları dövmekle tehdit etmesi üzerine durumun yatıştığını ifade etmektedir.[144]

Kahire'de görülen bu veba salgını sırasında sultan Barsbay, sır kâtibi es-Seyyid eş-Şerif Şehabeddin Ahmet b. Adnan'a hepsinin adı Muhammed olan 40 şerifi toplaması emrini verir. Toplanan bu kişilere sultan, 15000 dirhem para dağıtır ve onları el-Ezher camiine götürerek Cuma namazından sonra Kuran-ı Kerim'den sureler okumaları emrini verir. Bunlar camide topluca dualar yaptıktan sonra hep birlikte ezan okuyarak cemaatle birlikte ikindi namazını da kılmışlardır. Sultanın onlardan böyle yapmalarını istemesinin nedeni şuydu; zamanında İran'da meydana gelen bir veba salgınında böyle yapılmış ve vebanın kalktığı rivayet edilmişti. Kaynaklar vebanın insan ve hayvanlarda nasıl göründüğü konusunda da bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre vebadan ölen

[143] el-Makrîzî 1973, IV/II, 827–828; İbn Hacer 1986, VIII, 200–201; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 176- 177 : el-Aynî, XIX, 631

[144] İbn Tagribirdî 1992, XIV, 175.

insan ve hayvanların vücutlarında yumrular görünüyordu. Bunlardan Mısır'da görülen bu büyük veba salgının hıyarcıklı veba olduğunu anlıyoruz.[145]

Bu salgın, çocuk ve hizmetçilerden sonra toplumun bütün kesimlerine bulaşmıştır. Hatta hekimlerden bile ölenler olmuştur. Kahire'de ölü çıkmayan ya da hastalığın bulaşmadığı ev kalmamıştı. Birçok ev, sahipleri öldüğünden boşalmış ve mirasçıları kalmadığından sahipsiz kalarak içindeki eşyalarla birlikte devlet hazinesine devredilmiştir. Seyyid ve şeriflerden de birçokları ölmüştü. Receb ayı girdiğinde (Mart sonları) Kahire'de vebadan ölenlerin sayısı azalmaya başlamıştı.[146]

Veba salgını sırasında Kahire'de bir ucuzluk ortaya çıkmıştı. Veba salgınından birçok kişinin ölümü nedeniyle yiyecek ve diğer eşyalara rağbet azalmıştı. Buğdayın bir irdebbi 90 dirheme kadar inmişti. Piyasaya yeni ürünün çıkması da fiyatların inmesine sebep olmuştu. Kahire'de Şaban ve Şevval ayları arasında da (Mayıs-Temmuz) fiyatlardaki düşüşün devam ettiğini görülüyor.[147]

Tarihçi el-Makrîzî veba salgınının sona ermesinin ardından Mısır'da yaşananlarla ilgili genel bir değerlendirme yapmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre H.833 (M.1429–30) yılı Memlûk Devleti için bilhassa Mısır'ın yukarı ve aşağı kısımları, veba salgını, savaşlar ve karışıklar nedeniyle yaşanmaz hale gelmişti. Vebadan sadece Kahire ve Mısır'da 100 bin kurban verildiğini bir o kadar da insanın yukarı ve aşağı bölgelerde öldüğünü yazmaktadır. Mısır'da yaşanan diğer felaketlere gelince; Kızıldeniz'de hacı ve tüccarları taşıyan gemilerin batması neticesinde 800, yine hac yolculuğu sırasında Mekke yolunda susuzluk ve sıcaklardan 3000 kişi helak olmuştur. Nil nehrinde 12 gemi batarak, birçok mal, eşya ve insan yok olmuştur. Gazze, Remle, Hıms, Hama, Dımaşk, Haleb ve civarında sayısı belli olmayan çok insan ölmüştür. Doğuda büyük bir bela ortaya çıkmış ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza, 700 bin askerle Tebriz şehrine gelmiş ve burada iki ay kalmıştır. Şahruh Mirza'nın Karakoyunlular ile yaptığı mücadelede iki taraf arasında binlerce insan telef olmuştur. Aynı yıllarda Saray, Deşt-i Kıpcak'ta şiddetli bir kıtlık ve veba salgını çıkmış ve birçok kişi telef olmuştur. [148] Tarihçi el-Aynî, dört ay devam eden veba salgınında 4-5 bin kişinin öldüğünü yazmaktadır.[149] İbn Tagribirdî ise veba salgını sırasında el-Makrîzî'nin verdiği bu rakamları abartılı bularak, Mısır ve diğer yerlerde bu kadar insanın ölmediğini ileri sürmektedir. Ona göre üç ay

[145] el-Makrîzî 1973, IV/II, 828,829; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 177; İbn Hacer 1986, VIII, 201.
[146] el-Makrîzî 1973, IV/II, 829–830.
[147] el-Makrîzî 1973, IV/II, 830, 832, 833.
[148] el-Makrîzî 1973, IV, II, 836–837.
[149] el-Aynî, XIX, 632.

devam eden vebadan yaklaşık 15 bin insan ölmüştür.[150] Veba kurbanları ile ilgili rakamlar çok abartılıdır. Sonraki dönemin yazarlarından İbn İyas da bu salgında tek bir günde 24000 kişinin öldüğünü kaydeder.[151] Görüldüğü gibi H.833 büyük veba salgını sırasında Mısır'da ölen insan sayısı ile ilgili sağlıklı bir rakama varamıyoruz. Kroniklerin verdikleri rakamlar birbirlerini tutmuyor. Divanü'l-mevarise ulaşan ölü sayıları da oldukça abartılıdır.[152]

1429 yılının Aralık ayının sonlarında başlayıp 1430 yılının Mart ayının ortalarına kadar üç ay devam eden büyük veba salgını sırasında, Mısır'da başta eski halife, sultanların çocukları, ümera, ulema, seyyid, şerifler ve memlûklardan, kısaca toplumun her kesiminden insan vebaya kurban gitmiştir. Bunlar arasında, 1412 yılında Ferec'in tahtan indirilmesinden sonra sultan yapılan ve el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî tarafından tahtan uzaklaştırılarak İskenderiye'ye sürgüne gönderilen, Abbasi Halifesi Müstain Billâh,[153] sultan Eşref Barsbay'ın oğlu Muhammed, sultan el-Melikü'z-Zahir Tatar'ın oğlu Salih Muhammed, sultan el-Müeyyed eş-Şeyh'in oğlu Ahmed, sultan Eşref Barsbay'ın kardeşi Emir Seyfeddin Yeşbek b. Abdullah ve Mısır'da hapiste bulunan Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman'ın oğlu Seyfeddin Habil b. Osman'ı da sayabiliriz.[154] Bedreddin Mahmut el-Aynî de vebaya ailesinden kurban verenlerden olup kimlerin öldüğünü eserinde belirtmektedir.[155] Yine

---

[150] İbn Tagribirdî 1992, XIV, 180,181.

[151] İbn İyas 1311(H.), 18–19.

[152] 1348–49 Kara Ölüm ve 1429–30 veba salgınlarında Mısır'da ölüm oranları ile ilgili Bk. Dols 1977, 205–225.

[153] Sultan Ferec'in hal'inden sonra tahta çıkarılan Halife el-Müstain Billâh altı ay sonra, sultan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmud tarafından sultanlık ve halifelikten azledildikten sonra İskenderiye'ye hapse gönderilmişti. Halife el-Müstain Billâh sekiz yıl halifelik yapmıştı. Sultan Eşref Barsbay zamanında hapisten çıkarılan eski halife H.833 yılı veba salgınından ölünceye kadar İskenderiye'de ikamete mecbur tutulmuştur. Bk. İbn İyas 1311(H.), I, 358-359.

[154] Vebadan ölen diğer bazı ileri gelen kişiler ise şunlardı: Şerif Ali b. Adnan, Şerif Serdah b. Makbel b. Neccar, Şerif İmadeddin Ebubekir b. Ali, Emir-i Meclis Seyfeddin Beyboga b. Abdullah, Emir-i Ahur Seyfeddin Birdebbek es-Seyfî Yeşbek b. Özdemir, Şeyyü'l-İmamü'l-alemü'l-Allame Nizameddin Yahya İbnü'l-Allame Seyfeddin (Zahir Berkuk Medresesi Şeyhi), Emir Tevaşi Zeyneddin Mercan (sultan el-Müeyyed'in hazinedarı) vezir Taceddin Abdürrezzak'ın oğlu Zeyneddin Abdülkadir, Şerif Şehabeddin Ahmet b. Alâeddin, Emirü't-Tevaşi İftihareddin Yakut b. Abdullah er-Arguni (Memâlîkü's- Sultaniyenin ileri gelenlerinden), Şafî Mezhebi âlimlerinden Zeyneddin Ebubekir b. Ebubekir, Hanefî mezhebi âlimlerinden Sadreddin Ahmet İbn Kadı Cemaleddin, Kadı Celaleddin Muhammed b. Kadı Bedreddin vesaire. Bk. el-Makrîzî 1973, IV/II, 842, 845, 848; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 327–334; İbn Hacer 1986, VIII, 205–226.

[155] Bedreddin Mahmud el-Aynî'nin yakınlarından bu salgında 17 kişi ölmüştür. Bunlardan 4 tanesi onun çocuğudur. Onların isimleri Ali, Ahmet, İbrahim adlı üç oğlu ve Fatıma adlı bir kızı. Aynî, müderrislik yaptığı Bedriye medresesinin bahçesine çocuklarını defnetmiştir. Bk.H.833 vebadan ölenlerin isimleri için, el-Aynî, XIX, 633–638.

dönemin diğer bir tarihçisi ve hadis bilgini İbn Hacer de yakınlarını vebada kaybetmiştir.[156] Daha önce bahsettiğimiz gibi İbn Tagribirdî'nin yakınları da salgında ölmüşlerdi.

Mısır'da veba salgının kalkmasından sonra hayat eski haline dönmüştü. İnsanlar tekrar işlerine başlamışlar ve günlük faaliyetler önceden olduğu gibi devam etmeye başlamıştı. H.834 başında (M.1430 Eylül) Mısır'da bir altın kıtlığı olmuş, onun değeri gümüş ve bakıra karşı artmıştır. Önceki yıllarda olduğu gibi sultan bu meselenin üstesinden gelmek için eşrefiye dirhemleri haricindeki paralarla alış verişi yasaklayarak bir Mısır dinarının 275 ile 285 fülûsa, bir eşrefiye dirheminin ise 20 fülûsa eşit sayılmasını kararlaştırdı. Bir dinar da yaklaşık 14 eşrefiye dirhemi yapmaktaydı. Bir müddet sonra bir dinar 230 fülûsa kadar inmişti. Bu arada tedavülünün yasaklanmasına rağmen Frenk dinarı denilen paranın hala kullanılmakta olduğu ve 225 ile 270 fülûs arasında işlem gördüğü anlaşılıyor.[157] Bu sırada Memlûk ülkesinde Frenk,[158] Karaman,[159] Kıbrıs,[160] Lengiye,[161]Müeyyediye[162] paraları kullanıldığı gibi zagliye veya zagli[163] adı verilen sahte paraların da kullanıldığı görülüyor.[164]

Mısır'da ortaya çıkan altın kıtlığının kısa sürdüğü ve tedavüldeki paralar arasındaki değişim oranının dengelendiği görülmektedir. Bu arada Nil normal taşma seviyesine ulaşmış, araziye ekim yapılmış, arkasından da bol hasat elde

---

[156] Müellif İbn Hacer'in veba salgınlarında üç kızını kaybettiğini görmekteyiz. H.819 yılında Fatıma ve Aliye, 833 salgınında ise büyük kızı Zeyyen Hatun öldü. Bk. İbn Hacer 1411(H.), 9.

[157]el-Aynî, XIX, 841; İbn Hacer 1986, VIII, 227, 229, 237.

[158] Ortaçağda Mısır'da kullanılan Venedik, Cenova ve diğer İtalyan devletleri ile Fransa gibi ülkelerin paraları için Bk. en-Necidî 1993, 497–509.

[159] Konya ve yöresinde hüküm süren Karamanoğullarının bastırdıkları gümüş dirhemlerin Mısır'da kullanıldığı görülmektedir. Bu beyliğin Memlûk devleti ile yakın siyasî ve iktisadî ilişkileri vardı. İki taraf arasında tüccarlar gelip gitmekteydi. Bk. Necidî, 489–491.

[160] Memlûklara tabi olan Kıbrıs adası hâkimlerinin darp ettikleri paralar Mısır'da kullanılmaktaydı. Bk. en-Necidî 1993, 491.

[161] **Lengiye**: Timur ülkesinde ve İran'da darbedilen sikkeler kastedilmekte olup bu paraların Suriye ve Mısır'da tedavülde olduğu görülüyor. Memlûk devletinde gümüş darlığı sebebiyle Timur ülkesinde darbedilen gümüş sikkeler rağbet edilen bir para olmuştur. Barsbay diğer paralar gibi dirhemü'l-lengiyeyi de 1428 yılında yasakladı. Ancak gümüş para darlığı yüzünden bu paranın tedavülü devam etmiş ancak 1430 yılında Barsbay bu paraların çarşılardan toplanarak darphaneye getirilip eritilmesini emretmiş ve neticede halkın elinden toplanan bu para eritilmiştir. Bk. en-Necidî 1993, 486–488.

[162] **Müeyyed:** el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî zamanında basılan altın ve gümüş dirhemler. Bk. el-Makrîzî 1953, 391.

[163] **Zagliye veya zagli**: Herhangi bir paranın sahtesine denmektedir. Bilhassa Memlûklar döneminde Mısır'da revaçta olan Avrupa ülkelerinin paralarının sahtesinin darp edilmekte olduğu görülmektedir..

[164] el-Makrîzî 1973,IV/II, 851, 852, 853; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 185.

edilmiş ve neticede fiyatlar aşağıya doğru inmişti. Bolluktan dolayı Mısır'da tahıl fiyatları diğer zamanlarla kıyaslandığında ucuzluğun oranını anlamak mümkündür. Bu sırada halkın önemli temel besin maddeleri olan buğdayın bir irdebbi 6,5, baklanın 2,5, arpanın ise 3 dirhemü'l-fiddaya satıldığı görülüyor. Kahire Muhtesibi el-Aynî, iki irdebb buğdayın bir, dört irdebb arpa ve fulun ise bir dinara kadar indiğini kaydetmektedir. İbn Hacer böyle bir ucuzluğun ancak el-Müeyyed eş-Şeyh zamanında yaşandığını belirtmektedir.[165] Ülkenin birçok yerinde bolluk yaşanırken batı kesiminde arazilerde çoğalan fareler tahıl ve bostanları yemiş ve zarara sebep olmuşlardır.[166]

Memlûk topraklarında H.835'te (M.1431–1432) bolluk ve ucuzluk yaşanırken Bağdat, Diyarbakır, Tebriz ve el-Cezire bölgelerinde kıtlık ve pahalılık ortaya çıkmıştı. Buralarda pahalılık ve kıtlığın sebebi Karakoyunlular ile Timurlular arasında görülen çatışmalardan kaynaklanmaktaydı. Kıtlık ve açlığın arkasından Bağdat, Diyarbakır ve el- Cezire bölgelerine veba salgını da yayılmıştır.[167]

Kahire muhtesibi el-Aynî H.835'te (M.1431–1432) muhtesiplikten azledilerek Hanefi mezhebi kadılığına tayin edildi. Onun yerine de Ali Selahaddin b Bedreddin b. Nasrullah getirildi. Bu atama bir azletmenin ötesinde görev değişikliği olarak görülmektedir.[168]

Memlûk ülkesinin Mısır kısmında H.835 ve 836 yıllarında (M.1432–1434) iktisadî durum iyi görünmekle birlikte Suriye'de pahalılığın hüküm sürdüğü anlaşılıyor. Bu istikrarsızlığın sebebi kuraklık olmayıp sultan Barsbay'ın ordusu ile Akkoyunlular üzerine yürümek için bölgeye gelmesiydi. Memlûk sultanı topraklarına saldıran ve düşmanca politika izleyen Akkoyunluların üzerine Dulkadirlilerle birlikte sefere çıkmıştı. Ordunun iaşesini temin etmek için Suriye şehirlerinde gıda maddesi satın alması nedeniyle, tahıl fiyatlarında bir yükselme göze çarpmaktadır. Halep'te Frenk dinarı 275, eşrefiye dinarı ise 285 fülûsa bozulmuş ve buğdayın bir irdebbi 170 ile 200, arpa ve bakla ise 170 ile 185 fülûsa çıkmıştı. Sabunun rıtlı 18, tuzlu zeytinin rıtlı 15, halûm peyniri 9 dirhem olurken, kumaş fiyatları da yükselmişti.[169] Tahmin edildiği gibi bu pahalılık askeri seferden kaynaklanmakla birlikte, Memlûk ülkesinde bu sırada bir altın kıtlığı yaşanmaktaydı. Bunun neticesinde bir dinar 285 hatta 300 fülûsa kadar

[165] el-Aynî, XIX, 840; İbn Hacer 1986, VIII, 226.
[166] el-Makrîzî 1973,IV/II, 859; İbn Hacer 1986, VIII, 250.
[167] el-Makrîzî 1973, IV/II, 864; İbn Hacer 1986, VIII, 250- 251.
[168] el-Aynî, XIX, 849.
[169] el-Aynî, XIX, 658.

yükselmişti. Sultan piyasaya yeni dinarlar basarak sürmesine rağmen altının değer artışı devam etti.[170]

Nil nehri, H.836 sonlarında (M.1433 Temmuz) düzensiz akmaya başlayınca, H.837 başlarında (M.1433 Ağustos) birtakım sıkıntıları birlikte getirdi. Önce Nil'in seviyesi yükselmiş sonra da azalarak taşma noktasının altına inmişti. Bundan dolayı tahıl fiyatları da yükseldi. Buğdayın bir irdebbi 90'dan 180'e, arpa ve ful ise 110 fülûsa çıkmıştı. Ancak nehrin suyunun taşma seviyesine gelmesiyle korkulan kıtlık olmayarak durum normale dönmüştür.[171]

Mekke'de H.837 Şaban'ında (M.1434 Mart-Nisan) veba salgını çıkmış, günde 50 kişinin ölümüne neden olmaya başlamış ve bir süre sonra kesilmişti.[172] Birinden diğerine bulaşmış olmalıdır ki Hicaz'ın karşısında bulunan Habeşistan topraklarında da bu sırada bir veba salgını görülüyor.[173]

Mısır'da fiyatlar H.838'de (M.1434–35) normal seyrinde devam ederken birtakım dalgalanmalar da görülmekteydi. Mesela buğdayın bir irdebbi 180 fülûstan 250'ye çıkmıştı.[174] H.838 Şaban'ında (M.1435 Mart) Sultan Barsbay yeni bir bakır para darbedilmesi emrini verdi. Piyasada fülûs darlığı da bu yeni paranın kestirilmesinin nedenlerindendi. Halkın elinde bulunan eski fülûslar toplanarak darphaneye taşınarak, burada yeni fülûs dirhemler basılarak eskilerle değiştirildi. Bu yeni fülûsun 24 dirhem olması kararlaştırıldı. Bu ölçü H.759 (M.1357–1358) yılında basılan fülûsun ağırlığındaydı.[175]

Mısır'da tahıl fiyatları H.839 başlarında (M.1435 Temmuz) normal seviyede devam ederken, Rebiülahir'de (Aralık-Ocak) birdenbire pahalılık başladı. Buğdayın bir irdebbi 400, bakla 200, arpa 170, unun batası 110, ekmeğin yarım rıtlı 1, koyun etinin bir rıtlı 8, inek etinin bir rıtlı 5, zeytinin yarım rıtlı 14, susam yağı ise 12 fülûsa kadar satılır olmuştu. Bu yiyeceklerin fiyatlarının artması yanında çarşı- pazarlarda bulunamaz da olmuşlardı. Sultan Barsbay şekerde olduğu gibi Uzakdoğu'dan gelen karabiber alım ve satımını da kendi tekeline aldı. O ve adamlarından başka Mısır'da kimse biber alıp satamayacaktı. Pahalılığın şiddetlenmesi üzerine sultan, ahraü's-sultaniyeyi[176]

---

[170] Necıdî, 318.
[171] İbn Hacer 1986, VIII, 296.
[172] el-Makrîzî 1973, IV/II, 914–915; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 233.
[173] el-Aynî, XIX, 668.
[174] İbn Hacer 1986, VIII, 355.
[175] el-Aynî, XIX, 666; en-Necidî 1993, 241.
[176] **Ahraü's-sultaniye:** Memlûklar zamanında ihtiyaç zamanlarında kullanılmak üzere bilhassa da savaşlarda ordunun erzak ihtiyacını karşılamak amacıyla tahıl saklanan ambarlara denir. Her nevi zahire doldurulan bu ambarlar ancak zorunlu hallerde yani kıtlık ve pahalılık gibi durumlarda fiyatları düşürmek ve halkı rahatlatmak için açılır ve tahıl satışı yapılırdı.

(tahıl deposu) açarak ucuz fiyatla tahıl sattırarak gıda maddelerinin fiyatlarının inmesini sağladı.[177] Böylece halkın sıkıntılarını bir nebze de olsa azalmış ve karaborsacılarla mücadele edilmeye çalışılmıştır.

Mısır ve Suriye'de H.839'da (M.1435–1436) salgın hastalık görülmese de birçok yerde veba salgınlarının olduğunu görüyoruz. Bu salgın hastalıklardan biri de Osmanlı Devletinin Bursa şehrinde ortaya çıkmıştır.[178] Bu yılda başka bir veba salgını da Aden ve Yemen'de ortaya çıkmış ve devam ettiği dört ay zarfında birçok insanı telef etmişti. Yemen'de başlayan veba salgını Habeşistan ve Berberi ülkelerine ve sonra da Frenk memleketlerine yayılmıştı. Kahire'ye gelen haberlere göre Aden halkının dörtte üçü bu salgından ölmüştü. Aden'de 300 evin sahipleri öldüğü için varisleri de olmadığından sahipsiz kalmıştı. Bu şehirde rivayetlere göre 7800 kişi hayatını kaybetmişti. Şaban'ın sonlarına doğru (Mart) salgın, Aden'de kalkarken, aynı yılın Ramazan'ında (Mart-Nisan) Yemen'in Ta'z şehrinde ortaya çıkmış ve Şevval'de (Nisan- Mayıs) orada ölümler artmıştır. Mekke'ye ulaşan haberlere göre bu şehrin bir camisinde bir defada 150 cenaze kaldırılmış ve başka bir habere göre ise üç günde 2000 kişinin cenaze namazı kılınmıştı. Hastalıktan buralarda o kadar çok insan telef olmuştu ki köyler boşalmıştı. Salgının Habeşistan'ın Müslüman ve Hıristiyan halklarına hatta zenci ülkelerine kadar yayıldığı kaydedilmektedir.[179]

Mısır'da H.840 yılına kadar (M.1435–1436) ciddi bir salgın hastalık görülmemiş, fiyatlar normal seyrinde devam etmiştir. Bu istikrar ortamının kurulmasında kıtlık zamanlarında devletin hububat ambarlarını açarak ucuz tahıl satışları yapması etkiliydi. Ordunun gıda ihtiyacını karşılamak ve sıkıntılı anlarında tedbir olsun diye devlet, hububat hazinelerini dolu tutar ve boşaldığı anda tekrar doldurulurdu. H.840 Cemaziyelahîr'inde (M.1437 Ocak) fiyatların artması korkusundan devlete ait ambarlara 30 bin irdebb tahıl alınması kararlaştırıldı.[180]

Memlûklar zamanında tahıl depolarının yanında sultanın ve sarayın ihtiyacını karşılamak için saman ve odun saklanan ve şûn adı verilen başka depolar da vardı. Bk. ez- Zahirî 1894, 122-23.

[177] el-Aynî, XIX, s.840; İbn Hacer 1986, VIII, 374.

[178] H.839 Safer (M.1435 Ağustos-Eylül) ayında Bursa ve etrafında dört ay devam eden bir veba salgını olmuştur. Dönemin Arap kaynaklarının yanında Osmanlı müelliflerinden Oruç Bey de ayrıntıya girmeden veba salgınından kısaca bahsetmektedir. Bk. el-Makrîzî 1973,IV/II, 959; İbn Hacer 1986, VIII, 375; Oruç Bey (Trhsz), 85; Kanat 2000, 240.

[179] el-Makrîzî 1973, IV/II, 976–977; İbn Hacer 1986, VIII, 392.

[180] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1004.

H.841 Yılı Veba Salgını

Sultan Barsbay zamanında Memlûk Devletinde ikinci önemli veba salgını H.841'de (M.1437) meydana geldi. Bu veba salgını hem Mısır hem de Suriye'de görülmüş ve H.833 vebasına göre biraz hafif olmakla birlikte yine de binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu salgın, önce Suriye şehirlerinde başlamış ve sonra Mısır'a yayılmıştır. Veba ilk olarak Cemaziyelevvel'de (Kasım) Hama ve çevresinde ortaya çıkmış ve her gün 150'den fazla insanın ölmesine neden olmuştur. Cemaziyelahîr'de (Kasım-Aralık) Hama'da salgın daha da şiddetlenerek her gün ölen insan sayısı 300'e ulaşmıştır. Kaynaklar bu şehirde daha önce bu kadar etkili bir veba salgını görülmediğini belirtmektedirler. Hama'dan sonra veba Trablus kentine yayılmış ve kış mevsimi sonunda Dımaşk'a ulaşarak, ölümlere neden olmaya başlamıştır.[181]

Suriye şehirlerinde vebadan ölenlerin çoğunluğu Bağdat, Tebriz, Meşhet gibi şehirlerden yurtlarını terk ederek gelen yabancılardı. Söz konusu olan yerlerde meydana gelen siyasî karışıklıklardan dolayı insanlar batıya doğru göç etmişlerdir. Suriye'nin Halep, Dımaşk ve Hama şehirlerine gelen bu insanlar zor şartlar altında yaşamaktaydılar. el-Makrîzî ve el-Aynî bu mültecilerin arasında vebanın yaygın olduğunu ve onların birçoğunun öldüğünü kaydederler.[182] Zaten veba mikrobu göçler yoluyla bulaşmakta, açlık çeken, evsiz, barksız ve zor şartlar altında yaşayan insanlar arasında daha yaygın görülmekteydi. Suriye ve Filistin'in Dımaşk, Safed, Sur, Remle, Halep, Hama, Trablus, Humus, Gazze gibi şehirlerinde etkisini artıran ve daha sonra Mısır'a doğru yayılan bu salgın büyük felaketlerden biri olarak telakki edilmektedir.[183]

Irak ve doğusundaki bölgelerden Suriye'ye, oradan Mısır'a hatta Avrupa ülkelerine bile veba salgını yayılmıştır. Irak'ta Ramazan ayında (Şubat-Mart) şiddetini artıran veba salgını Rahbe şehrinde ölümlere neden olmaya başlamış, bilhassa Fırat nehri yakınlarındaki beldelerde yaşayan Türkmen ve Arap kabileler arasında etkili olmuştur. Filistin'in Gazze şehrinde veba salgını sırasında 12000 kişinin öldüğü söylenmektedir.[184]

Bu salgının Mısır şehirlerine yayılması konusunda iki görüş vardır. Bunlardan biri yukarıda zikrettiğimiz Suriye yoluyla olandır. Bu fikri muasır kaynaklardan İbn Tagribirdî ve el-Makrîzî ifade ederken sonraki tarihçilerinden

---

[181] el-Makrîzî 1973,IV/II, 1021, 1024, 1025; İbn Hacer 1986, IX, 6.
[182] el-Makrîzî 1973, IV/ II, 1029; el-Aynî, XIX, 685.
[183] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1031; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 273.
[184] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1035, 1040.

İbn İyas, Yukarı Mısır'ın Said bölgesinden salgının Aşağı Mısır'a doğru yayıldığını ileri sürmektedir.[185]

İbn Tagribirdî veba salgınının Kahire'de Ramazan ayında (Şubat-Mart) başladığını yazmaktadır.[186] Ancak daha H.841 Şaban'ında (M.1438 Ocak–Şubat) Mısır'da büyük baş hayvanlarda bilhassa ineklerde sığır vebası görülmeye başlamış ve birçok hayvan telef olmuştu. Bunun arkasından da H.841 Ramazan'ının başında (M. 28 Şubat 1438) insanlar arasında yayılmaya başlayan vebadan ilk önce 18 kişi ölmüştür. Bundan sonra ölümler tedricen devam etmiştir. Daha önceki salgınlarda olduğu gibi hastalık zayıflar ve güçsüzler, bilhassa çocuk, genç ve köleler arasında toplu ölümlere neden olmaya başlamıştır. Sultan Barsbay, el-Müeyyed eş-Şeyh zamanında yapılan bir duanın taklit edilmesini istedi.[187] Dört mezhep kadısı, şeyhler ve ileri gelenler toplanarak vebanın kalkması için dua yapıldı. Veba salgınları sırasında adet olduğu üzere *Sahih-i Buharî* okundu. Ayrıca bu veba salgını sırasında ilginç uygulamalardan biri de kadınların gece ve gündüz vakitlerinde sokak, cadde ve çarşılarda dolaşmalarının yasaklanmasıdır. Kadınların evlerinden çıkmalarına mani olunarak, yasağa uymadıkları takdirde öldürülecekleri bile ilan edildi. Kahire valisi ve bazı yetkililer yasağa uymayan yol ve çarşılarda buldukları kadınları dövdürdüler. Bu uygulama kadınlara yönelik süs eşyası, elbise ve ıtriyat satan esnafın işlerinin durmasına ve zarar etmelerine neden oldu Yasaklardan biri de her zaman felaket dönemlerinde yürürlüğe konan içki içilmesi ve imalatının yasaklanmasıydı. Genellikle bu işi gayrimüslimler yapanlardı. Onların evleri aranarak içki bulunup bulunmadığı kontrol edildi.[188]

Mısır'a yayılan veba salgınında, Ramazan Bayramı günü divanü'l-mevarise ölenlerden isimleri bildirilenler Kahire'de 122 kişiye ulaşmıştı. Kahire'de yaşayan Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan halka bulaşan salgın birçok kişinin hayatını kaybetmesine neden oluyordu. Sultanın saray halkı ve askerlerine de sirayet eden salgından onun oğulları ve kızları, cariyeleri ve köleleri yanında kale altında tıbaklarda yaşayan memlûklardan birçokları da ölmüştür.[189] İleri gelen kişilere de bulaşan veba salgınından Kahire muhtesibi Devlet (Dulat) Hoca da öldü. O muhtesipliği sırasında yanlış uygulamalarından dolayı halkın tepkisini çekmiş ve nefret edilen bir kişi haline gelmişti. Bu

[185] İbn İyas 1311(H.), II, 21.
[186] İbn Tagribirdî 1992, XIV, 273.
[187] H.822 (M.1419) yılındaki Kahire'de başlayan ve 12.000 kişinin ölümü ile sonuçlanan veba salgını sırasında sultan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî'nin de katılımı ile gerçekleşen dua kastedilmektedir. Bk. Kopraman 1981, 166–167.
[188] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1031–1035; İbn Hacer 1986, IX, 7; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 273–74.
[189] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1035, 1040; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 280; Ayalon 1946, 69.

yüzden onun ölümünden halkın memnun olduğu kaynaklarda ifade etmektedirler. Veba salgını Kahire'de şiddetlenerek ölü sayısı günde 400 kişiye kadar çıkmıştı.[190]

Kahire'de 21 Şevval'de (17 Nisan) vebadan ölenlerden divanü'l-mevarise isimleri bildirilenler bir günde 344 kişiye ulaşmıştı. Hatta Kahire'nin musallalarında cenaze namazı kılınarak defnedilen insan sayısı bir günde 1000 kişiye ulaşmıştı. Zilkade'de (Nisan-Mayıs) hastalıktan ölen sultanın memlûkları artmış hatta onların sayısı binlerle ifade edilmiştir. Sultana bağlı memalikü's-sultaniye askerlerinden 160 kişi öldü. Sultanın sarayında yaşayan cariyelerden 160, odalıklarından 17'si ve onların da erkek ve kız evlatlarından olmak üzere toplam 17 çocuk ölmüştü. Kahire'de bilhassa küçük çocuklardan ölenler çoktu. el-Makrîzî bu salgından, Fırat'tan Şam beldelerine Gazze ve Mısır'a kadar birçok yerde binlerce kişinin öldüğünü yazmaktadır. Onun verdiği bir bilgiye göre Kahire'den Dımaşk'a gitmek için yola çıkan bir kafile el-Ariş'e vardıklarında onlardan 70'ten fazlası ölmüştü.[191] Kahire'de Zilkade'de vebadan ölenler her gün 40–50 oluyor ve 30'un altına düşmüyordu. Bir ara veba kesilir gibi olmuş ve ölü sayısı bir günde 20'ye inmişti. Ancak bir süre sonra yeniden şiddetlenerek 500'e kadar yükseldi. Zilkade'nin 12'sinde (7 Mayıs) Kahire'deki Mümünî musallasından 300 kişinin cenazesi kaldırıldı. Sonra bu sayı 30'a kadar düştü.[192]

Kahire'den sonra veba salgını Zilhicce ayında (Mayıs sonları) İskenderiye, Dimyat, Fuh, Demanhur gibi Delta bölgesinin şehirlerine yayıldı. Buralarda vebadan birçok insan ölmüş hatta İskenderiye'de bir günde ölenlerin sayısı yüzü bulmuştu. Kahire'de veba salgını sırasında alış veriş durmuş ve esnaf mal satacak müşteri bulamaz olmuştu. Kölelerin çoğu öldüğü için köle çarşısı kapandığı gibi köle alacak kimse de yoktu. Mesela bir adam kölesini satmak için Kahire caddesinde "*bu köleyi kim alacak*" diye bağırıyor ancak cadde insanla dolu olduğu halde kimse onu almıyordu. Çünkü onu satın alacak kişi vebadan onun aniden öleceğinden korkuyordu.[193]

Kahire'de (H.841 9 Şevval Cuma) garip bir olay yaşanmış ve halkın bu olayı yorumlaması da ilginç olmuştu. Salgın hastalıklar sırasında halkın nasıl bir ruh halinde olduğunu anlamak için bu olaya bakmakta fayda vardır. Veba salgını ortalığı kasıp kavururken kıyamet gününün geldiği ve herkesin toplu şekilde öleceği şayiaları yayılmıştı. Halk, el-Ezher camiinde Cuma namazı kılmak için toplanmıştı. Bu sırada orada bulunan dönemin iki muasır müellifi

[190] İbn Hacer 1986, IX, 21,25; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 283.
[191] el-Makrîzî 1973,IV/II, 1041–1042.
[192] İbn Hacer 1986, IX, 12–13.
[193] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1047.

el-Makrîzî ve İbn Tagribirdî camide yaşananları kaydederler; İmam Cuma namazı sırasında minberde hutbe okurken birden bire oturmuş sonra doğrularak yeniden hutbeye başlamış, fakat kısa süre sonra yeniden bayılmış şekilde minberin kenarına oturmuştu. Bu durum halkı heyecanlandırmış ve imamın öldüğü zannedilmişti. Ancak imam kalkarak namazı kıldırmıştı. Bu arada camiye cenazeler de gelmekteydi. Bu sırada halkın içinden bazıları imamın bayılmış olduğunu ileri sürerek namazın sahih olmadığını ileri sürmüşlerdi. Bunun üzerine aynı işlemler yeniden baştan alınarak Cuma namazı yeniden kılınmıştır. Fakat cemaatin arasında tartışmaların devam etmesi üzerine başka bir kişi öğle namazı kıldırmıştı. Neticede bir Cuma vakti iki hutbe okunmuş, iki Cuma namazı ve iki öğle namazı kılınmıştı. Bu durum halk arasında artık sultanın da sonunun geldiği şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştu.[194]

Veba, insanlardan başka deniz ve kara hayvanlarına da bulaşmıştı. Nil'in üstünde birçok ölü balık görülmüştü. Özellikle insanlarda etkili olan veba salgınında el-Makrîzî'ye göre Ramazan, Şevval ve Zilkade aylarında Mısır topraklarında 100 bin kişi ölmüştür. Ölenlerin çoğu çocuk, kız, genç ve kölelerdi. el-Makrîzî'nin ifadesine göre adeta evler çocuk, kız ve kölelerden boşalmıştı. Suriye şehirlerinde de durum bundan pek farklı değildi.[195] Bu veba salgını büyük felaketlerden biri olarak görülüyordu.[196] Dönemin idarecileri, din âlimleri hatta müellifleri diğer veba salgınları ve kıtlıklarda olduğu gibi, Mısır halkının başına gelen bu musibeti de ilahî bir cezalandırma olarak nitelendirdiler. Bu nedenle de halkın kötü işlerden uzak durmalarını tavsiye etmişlerdir.[197]

Sultan Barsbay da bu veba salgını sırasında altı ay süren uzun bir hastalık çekmiş ve sonunda H.841 Zilhicce'sinin 13'de (M.7 Haziran 1438) vefat etmiş ve yerine oğlu Yusuf tahta çıkarılmıştır.[198] Kaynaklar, onun hastalığının ne olduğunu açıkça ifade etmeseler de vebadan öldüğü tahmin edilmektedir.[199] Barsbay'ın oğlu tahtını koruyamamış ve yönetimi Çakmak adlı bir Memlûk emirine bırakmak zorunda kalmıştır.

Sonuç

[194] el-Makrîzî 1973,IV/II, 1038–1040; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 279–280.
[195] el-Makrîzî 1973,IV/II, 1048.
[196] Suyutî, II, 184.
[197] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1028; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 271.
[198] el-Makrîzî 1973, IV/II, 1050–1051; İbn Tagribirdî 1992, XIV, 285.
[199] Clot 2005, 118.

1422-1438 tarihlerini kapsayan bu çalışma ile Sultan Barsbay döneminde Memlûk ülkesinde görülen iktisadî sıkıntıları, kıtlık ve salgın hastalıkları ortaya koymaya çalıştık. Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, Barsbay döneminde Memlûk devletinde birtakım siyasî başarılara rağmen iktisadî bakımdan ülkenin durumunun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu dönemde görülen ekonomik krizler, kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar ülkeyi kasıp kavurmuştur. Bunun yanında başta sultan Barsbay ve yöneticilerin iktisadî konularda müdahaleci bir rol oynamaları, çarşı pazardaki alışverişi ve ülkeye gelen tüccarları olumsuz etkilemekteydi. Memlûk devletinde para istikrarının sağlanamaması, yabancı paralarının tedavülünün yasaklanması, altın ve gümüş darlığı ve bakır dirhemlerle halkın ve tüccarların alış verişe zorlanmaları da ekonomi üzerindeki olumsuz amillerdi.

Genelde Nil'in taşmasının durması veya taşmanın gereğinden fazla olması nedeniyle Mısır arazisinin suya boğulmasından kaynaklanan kıtlıklar yanında yukarıdaki birçok örnekte görüldüğü gibi muhtekirlerin ve muhtesiplerin yanlış uygulamaları ile de pahalılık ve açlık ortaya çıkmıştı. Bu süreçte halkın sıkıntıları ve şikâyetleri artmış, hatta muhtesiplere saldırılar bile yapılmıştır. Sultan halkı yatıştırmak için devlete ait tahıl depolarından piyasadaki fiyatları kırmak için ucuz fiyatla buğday, arpa, bakla gibi tahılların satışını yaptırmış ve fiyatlar belli oranlarda tutulmaya çalışılarak sınırlandırılmıştır. Bu şekilde pahalılık ve fiyat artışı engellenemediğinde de muhtesipler görevlerinden azledilmişlerdir. Ancak bütün bu tedbirlerin genelde başarısız olduğunu hatta fiyatları düşürmekten daha ziyade artırdığını görmekteyiz. Çünkü bugün de olduğu gibi geçmiş devirlerde de fiyatlar arz talep durumuna göre dengelenmekte ve müdahaleler ters etki yapmaktaydı.

Sultan Barsbay döneminde Mısır ve Suriye halkının şüphesiz en fazla sıkıntıya maruz kaldıkları H 833 (M.1429–1430) ve H.841 (M.1437–1438) veba salgınlarıydı. İki büyük veba salgınının görüldüğü bu dönemde ülke önemli ölçüde nüfus kayıplarını uğradı. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklar sırasında halkın sosyal ve psikolojik durumlarında değişimler görüldü. Çünkü vebanın bulaştığı insanın genelde öleceğinden emin olması ve yakınlarından ayrılma korkusu toplumda bir hüznün yaşanmasına neden oluyordu. Anne babaların, çocukların, kardeşlerin toplu ölümleri ve birden aynı cami ve musalla taşlarında binlerce insanın cenazelerinin kaldırılışı sırasında toplumun geri kalanının nasıl bir ruh halinde olduğunu tahlil etmek gayet güç olmalıdır. Ölülerin çokluğundan evlerin, yolların, sokak ve caddelerin cesetlerle dolması, yaşayanların tahammül etmelerinin mümkün olmadığı hallerdir. Salgınlarda çalışabilen insanların, tüccarların ve esnafın ölümü ekonomiyi kötü şekilde etkilemiştir. Çarşılar, dükkânlar ve hanlar kapanmış, hastalıktan ve ölümlerin çokluğundan halk dışarı

çıkamaz hale gelmiş ya da ölüm korkusundan alış verişin bir anlamı kalmamıştır. Veba salgını sırasında toplumu dehşet, korku, telaş, acı ve hüzün kaplamıştır. Bu hal içinde insan herhalde dünyevi hiçbir şey yapmak istemez.

Veba salgınları ve iktisadî buhranlar Memlûk ekonomisini kötü şekilde etkilemiştir. Doğal felaketlerde nüfus kaybı iş kolları üzerinde çalışanların ölümü ile işgücü kaybına neden olmuştur. İkta sahipleri ve üzerinde çalışan halkın ölümü ile toprak ekilememiş ve ürün kaybına neden olmuştur. İlaç ve şeker fiyatları yükselirken, mobilya, kap kacak ve lüks elbise fiyatları çok düştüğü gibi bunları alan da kalmamıştır. Yünlü ve ipekli kumaşlara rağbet azaldığı gibi bu iş kollarında çalışanların da sayıları azalmıştır. Mesela 1394 yılında İskenderiye şehrinde dokuma tezgâhlarında 12000 ile 14000 arasında dokuma işçisi çalışırken bu rakam 1434 yılında 800'e düşmüştür. Elbette ki diğer etkenlerin yanında vebadan insanların ölümü de bunun sebeplerindendi.[200] 1403 yılında İskenderiye'yi ziyaret eden Kıbrıslı bir tüccar bu şehirde 9000 dokuma tezgâhı olduğunu söylerken bu rakam 1430 yılında çok az bir sayıya inmişti. Uzun yıllar devam eden kıtlık ve salgın hastalıklar Mısır'da köy hayatını da etkilemiştir. Gerek açlık ve kıtlıktan göçler neticesinde gerekse vebadan ölümler nedeniyle 1434 yılında Mısır'daki kırsal yerleşim merkezi sayısı divanü'l-ceyş kâtipleri tarafından 2170 olarak sayılmıştır. Oysaki Fatımîler zamanında (969–1171) Mısır'daki köy sayısı 10000 olarak hesap edilmişti. Çiftlik sayıları da aynı şekilde azalmıştır. 1324 yılında Fustat şehrinde 66 tane şeker imalathanesi varken bu sayı XV. yüzyılın başlarında 19'a inmiştir.[201] Sultan Barsbay döneminde yanlış ekonomik politikalar, sultan ve adamlarının ekonomik etkinliklere katılmaları ve müdahaleleri Memlûk Devletinin genel ekonomik durumunu kötüleştirmiştir. Ülkeye gelen yabancı tüccarların sayısı azalmış ve bunun neticesi olarak da gümrük geliri düşmüştür. Mesela Mısır ile Suriye arasında bir şehir olan Katya'nın gümrük geliri 1326 yılında günlük 1000 dinar yıllık 350 bin dinar, 1395 yılında yıllık 96 bin dinar, XV yüzyılın sonunda da bu rakam yıllık sadece 8 bin dinara inmiştir. XIV. yüzyılın sonlarında Berkuk dönemindeki karışıklıklar ve XV. yüzyılın ilk yarısında Barsbay dönemindeki iktisadî düzensizlikler, veba salgınları ve tekelci müdahalelerin bunda etkili olduğu görülmektedir.[202] Ancak Barsbay döneminde uygulanan tekelci müdahaleler iktisadî hayatı olumsuz etkilemekle birlikte o dönemin şartlarında devletin korumacı bir tedbiri olarak hem halkın sıkıntılarını gidermeye yönelik hem de fiyatların inmesi bu arada da karaborsacılarla mücadele etmek gibi önemli sonuçları beraberinde getirmiştir.

---

[200] Dols 1977, 264- 265; Clot 2005, 120.
[201] Lopez ve diğerleri, 115–116.
[202] Lopez ve diğerleri, 116–117.

Veba salgını sırasında Memlûk ordusunda kayıplar çok olmuştur. Vebanın toplu halde yaşanan mekânlarda daha etkili ve hızlı yayılması bilhassa askerî kışla ve mekânları etkilemiştir. Sultanın Memlûklarına yayılan bulaşıcı hastalık onlardan binlercesinin ölümüne neden oldu. Hatta bu durum askeri seferlerin ertelenmesine bile yol açmıştı. İktâ sahipleri ile oralarda çalışan halkın salgından ölümü ile iktâlar boşalmıştı. Bu durum bir yandan toprağın boş kalması ve ürün kaybına neden olurken öte yandan da toprağa bağlı olan Memlûk askerî sistemini olumsuz şekilde etkilemiştir. Başta sultan olmak üzere Memlûk ümerasının asker yetiştirmesinde de zorlanmalarına neden olmuştur. Muhammed b. Kalavun'un döneminde XIV. yüzyılın ilk yarısında memlûkların sayısı 12000 kişiyken, el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî döneminde 5500, Barsbay devrinde de 1437 yılında 4000'e inmişti. XV. yüzyılda bazen memlûkların sayısının iki, üç bine hatta birkaç yüz kişiye kadar azaldığı görülmektedir. Bu sonuçta da politik ve diğer faktörlerin yanında şüphesiz en önemli sebep, veba salgınlarından askerlerin kırılmasıydı.[203]

Ele alınan dönem itibariyle veba salgınları sırasında hastalıktan korunmak için hiçbir tıbbî önlemin alınmadığını görmekteyiz. Tamamen bulaşıcı mikroplar yoluyla yayılan hastalığa karşı karantina uygulamalarına gidilmediği gibi bunun bir kader ve ilahî mükâfat olduğu devrin din bilginleri tarafından ileri sürülmüş ve vebadan kaçmanın günah olduğu halka telkin edilmiştir. Hastalıktan ölen insanların cesetlerine koruyucu önlem alınmadan yaklaşılmaması gerektiği halde cenazelerin defnedilmesi hizmetlerine koşarak hayır ve hasenatın artacağı gerekçesiyle salgın hastalığa yakalanılmıştır. XV. yüzyılın ilk yarısında veba hastalığına karşı ciddi hiçbir tedavi yönteminin uygulanmadığına da şahit oluyoruz. Hastalıklı insanlara birçok örnekte gördüğümüz gibi tıbbî müdahale yapılmayarak daha çok dua ve ibadetlerle yardımcı olunacağı zannedilmiştir. Veba bulaşmış hastaya sadece şekerli yiyecekler ve meyveler verilerek onun direncini artırmaya çalışmışlardır. Hz. Muhammed'in vebaya karşı karantina uygulamalarını tavsiye ettiği halde bundan vazgeçilmiştir.[204] Doğunun en büyük hekimlerinden sayılan İbn Sina'nın vebaya karşı tavsiye ettiği önlemlere kulak asan olmamıştır. Oysa Avrupa ülkelerinde 1347-50 arasında yaşanan "*kara veba*" salgınından sonra ciddi anlamda karantina uygulamalarına gidildiğini ve vebanın yavaş yavaş

[203] Ayalon 1946, 68–70; Lopez ve diğerleri, 118–119,127.

[204] İslam Peygamberi Hz. Muhammed veba ile ilgili "Veba bir diyarda görülür de siz oradaysanız, ondan kaçmak için o diyardan çıkmayınız. Eğer bir diyarda veba görüldüğünü duyarsanız oraya girmeyiniz" demiştir. Bu sözden anlaşılan mana salgın hastalıklar sırasında karantina uygulamasının gerektiğidir. Veba ile ilgili hadisler için Bk. Buhari 1988, 5754–5760; el- Buşî 1965, 72–73.

kalkmaya başladığını görülür.[205] Oysaki İslam dünyasında salgın hastalıkların tedavisi ve yayılması karşısında gerekli önlemlerin alınmadığı bilinmekte hatta karantina uygulamalarına karşı çıkılmış ve bu durum XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.[206]

İncelediğimiz bu dönemde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan kıtlıklar, veba salgınları ve iktisadî düzensizlikler karşısında alınan tedbirlerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu döneme damgasını vuran veba salgınları devlet ve toplum hayatında önemli karışıklıkları beraberinde getirmiştir. Sultan Barsbay'ın bu sorunlar karşısında uyguladığı politikaların da yeterli olmadığını görüyoruz. Bu dönem itibariyle çıkarabileceğimiz önemli sonuçlardan biri, kıtlık ve salgın hastalıklar karşısında devlet ve toplumun soruna nasıl yaklaştığının ortaya konulmasıdır. Zira tarih boyunca insan topluluklarının yaşamları daha sonraki nesiller için önemli bir tecrübe alanı olmuştur. Ancak Memlûklar döneminde daha önce yaşanan birçok salgın hastalık ve kıtlıklara rağmen incelediğimiz bu dönemde gerekli derslerin çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Barsbay döneminden sonra da Memlûk devletinde bu gibi olaylar karşısında alınan tedbirler ve uygulanan yöntemlerde bir değişiklik olmadığı ve bunun devletin yıkılışına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

[205] Dols 1977, 105–109.
[206] Dols 1979, 162–170; Panzac 1997, 235–244.

KAYNAKÇA

Arık 1990-1991 — Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* XV, 27-56

Artuk 1995 — İbrahim Artuk, "Fels" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XII, 309–310.

Âşûr 1992 — Said Abdulfettah Âşûr, *Müctemaü'l-Mısrî fî Asr Selâtîni'l-Memâlîk,* Kahire: el-Matbaatü'l-İslâmiyyetü'l-Hadise.

Âşûr 1976 — Said Abdulfettah Âşûr, *el-Asrü'l-Memâlîkî Mısr ve'ş-Şam,* Kahire:Darü'n-Nahdari'l- Arabiyye.

Ayalon 1946 — David Neustadt Ayalon, "The Plague and its Effect upon the Memluk Army", *Journal of the Royal Asiatic Society (URAS),* 66-73.

el-Aynî — el-Aynî Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdu'l-Cuman fî Tarih Ehli'z-Zeman,* İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/XIX.

el-Belazuri 1987 — el-Belazuri, *Fütühu'l-Büldan,* (Çev. Mustafa Fayda), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

el-Bilî 1986 — Muhammed Berekat el-Bilî, *el-Ezmâtu'l-İktisadîyye ve'l-Evbiye fî Mısrı'l-İslâmiyye,* Kahire: Matbaa Camiatü'l-Kahire.

Buharî 1988 — Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahih-i Buharî ve Tercemesi,* XII, (Tercüme: Mehmet Sofuoğlu), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

el- Buşî 1965 — Muhammed Abdülhamid el- Buşî, *el- İslâm ve't- Tıb,* Kahire: Darü'l- Kalem.

Clot 2005 — André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûkların Mısır'ı,* (Çev.: Turhan Ilgaz), İstanbul: Epsilon Yayıncılık

Çetin 2004 — Altan Çetin, "Memlûklar Devrinde Karimi Tüccarları" *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* XXII/35, 71–87.

Dols 1977 — Michael W. Dols, *The Black Death in the Middle East,* Princeton: Princeton University Pres.

Dols 1979 — Michael W. Dols, "The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347–1894", *Journal of the Economic and Social History of The Orient,* 22, 162–189.

el-Ensarî — Zekeriya el-Ensarî, *Tuhfetü'r-Ragibin fî Beyani Emrü't-Tavain,* Mahtut, Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, No:20732 B.

Emin, 1980 Muhammed Muhammed Emin, *Evkaf ve Hayatü'l-İçtimaiye fî Mısr,* H.648–923/M.1250–1517, Kahire: Darü'n-Nehzatü'l-Arabiyye.

Flinn 1987 M.W. Flinn, "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba", (Çev. Nemciye Alpay), *Tarih ve Toplum*, 39, 25-30.

Ganim 1976 Hamid Zeyyan Ganim, *el-Ezmatü'l-İktisadîye ve Evbiye fî Mısr Asrı Selâtîni'l-Memâlîk*, Kahire: Mektebetü'l-Alemiyye.

Gökhan 1998 İlyas Gökhan, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Kıtlıklar, Krizler ve Vebalar,* Elazığ: Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Hınz 1990 Walter Hınz, *İslâmda Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Hoca Sadettin Efendi 1992, *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu) II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Holt 1999 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı,* (Çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İbnü'l-Esîr 1987 İbnü'l-Esîr *İslam Tarihi, (el-Kamil fi't-Tarih),* XII, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.

İbnü'l-Esîr 1991 İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi, (el-Kamil fi't-Tarih),* X, (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.

İbn Hacer 1411(H.) İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlü'l–Mâun fî Fadli't-Tâûn,* (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Riyad: Darü'l- Asımmıyye el-Memleketü'l- Arabiyye es-Suudiyye.

İbn Hacer 1986 İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr,* (Neşr: Abdülvahab el-Buharî), VIII, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye.

İbn İyas 1311(H.) İbn İyas, *Beda'ıuz-Zuhur,* II, Kahire: Bi'l-Matbaatü'l-Kebiriye, Bulak.

İbn Kesîr 1995 İbn Kesîr *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, VII, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Memmatî 1991 İbn Memmatî, *Kitabu Kavanîni'd-Devanîn*, (Tahkik: el-Emir Ömer Tosun), Kahire: Mektebetü'l-Medboli.

İbn Tagribirdî 1992 İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire,* I-XVI, (Neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut.

İbn Tagribirdî 1930 İbn Tagrıbirdî, *Havadisi'd- Duhur fi mada'l-Eyyamü's-Şühûr, (845–856),* I (Editör: William Popper), California.

Kalkaşandî 1987 Ebu'l-Abbas Ahmet b. Ali Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şa fi Sına'ti'l-İnşa,* III (Neşr: M. H. Şemseddin) Beyrut.

Kanat 2000 Cüneyt Kanat, "Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* IV, 225-256.

Kasım 1978 Kasım Kasım Abduh, *en-Nil ve'l-Müctemaü'l- Mısrî fi Asrı Selatini'l-Memâlîk,* Kahire: Darü'l-Maarif.

Kasımoğlu 1979 Ömer Kasımoğlu, "Veba" *İnfeksiyon Hastalıkları,* (Düzenleyen: E.T. Çetin) İstanbul.

Kâşif 1950 Seyide İsmail Kâşif, *Mısr fi Asrı Ihşîdiyyîn,* Kahire.

Kavakçı 1973 Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi,* Erzurum: Atatürk Ünüversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları.

Kopraman 1987 Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlükleri (1250–1517)", VI, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul: Çağ Yayınları, ?-517.

Kopraman 1981 Kazım Yaşar Kopraman, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi,* 10–11, 153-176.

Kopraman 1981 Kazım Yaşar Kopraman, *Mısır Memlükler Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmûdî Dönemi, 1413–1422,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kortantamer 1983 Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* I, 31–35.

Kortantamer 1994, Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-Acaib ve'l–Garaib", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* IX, 69–87.

Kramer 1997 J. H. Kramer, "Nil", *İA,* VI, 276–282.

Lapidus 1967 Ira Marvin Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages,* Cambridge: Harvard University Press.

Lopez vd. 1978 Robert Lopez-Harry Miskimin, Abraham Udovitch, *England to Egypt, 1350–1500: Long–Term Trends and Long-Distance Trade, Studies in the Economic History of the Middle East,* Londra: School of Oriental and African Studies University of London.

el-Makrîzî 1953 — Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *"el-Nukud el-Kadime ve'l-İslamiye"* (Çev. İbrahim Artuk), *Belleten,* XVII/67, 386–392.

el-Makrîzî 1940 — Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabû İgasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme* (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire.

el-Makrîzî (Trhsz) — Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar,* I, Beyrut.

el-Makrîzî 1973 — Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifet Düveli'l-Mülûk,* IV, (Neşr: Said Abdülfettah Aşur), Kahire.

Menemenli 1984 — Necdet Menemenli, "Veba" *Türk Ansiklopedisi,* XXXIII, Ankara: MEB Yayınları, 272.

en-Necidî 1993 — en-Necidî Hammud b. Muhummed b. Ali, *en-Nizâmü'n-Nakdi'l-Memlûkî,* Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan.

Neill 1977 — William H.Mc Neill, *Plagues and Peoples,* Oxford: Basil Blackwell.

Onul 1953 — Behiç Onul, *İnfeksiyon Hastalıkları,* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.

Onul 1983 — Melahat Onul, *Sistematik İnfeksiyon Hastalıkları,* (2. Baskı) Ankara: Hacettepe, Taş Kitapçılık.

Oruç Bey (Trhsz) — Edirneli Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi,* (Baskıya Hazırlayan: Nihal Atsız), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Özdemir 2005 — Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914–1918,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Panzac 1997 — Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850),* (Çev. Serap Yılmaz), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Poole ve Litt 1914 — Stanley Lane Poole ve M.A. Litt, *A History of Egypt in the Middle Ages,*(2. Baskı) London: Methuen.

Sahillioğlu 1994 — Halil Sahillioğlu, "Dinar", IX, *DİA,* 352-355.

Sahillioğlu 1994 — Halil Sahillioğlu, "Dirhem", IX, *DİA,* 368-371.

Suyutî 1321(H.) — Suyutî, *Hüsnü'l-Muhadara fi Mısr ve'l-Kahire,* II, Kahire.

Tekindağ 1960 — Şehabeddin Tekindağ "XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu" *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi,* XI/15, 85-94.

Tekindağ 1971 — Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXV, 1-38.

Tuncer 1983 — Ahmet Tuncer, *Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Uzunçarşılı 1953 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler" *Belleten,* XVII/68, 522–527.

"Veba" 1969 — "Veba", *Meydan Larousse,* XII, İstanbul: Meydan Yayınevi, 551.

"Veba" 1990, — *Ana Britannica*, XXI, İstanbul: Ana Yayıncılık, 553.

"Veba" 1986, — *Büyük Larousse*, XXIII, 121.

ez-Zahirî 1894 — Halil b. Şahin ez-Zahirî, *Zubdetü'l-Keşfi'l-Memâlîk,* (Neşr: Paul Ravaisse) Paris.

İlyas Gökhan